قلم كوره شى

محمد امين بوغرا

FROM THE LIBRARY OF GULAMETTIN PAHTA
EAST TURKISTAN NAT'L RESEARCH CENTER INC

سونۇش

مۇھتەرەم كىتابخانلار،

مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا ئەسەرلىرى تىزىلمىسىدىن "شەرقى تۈركىستان تارىخى"، "ۋەتەن قايغۇسى"(بۇغرانىڭ شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار) "قۇتلۇق-تۈركان (ئوپېرەت)" قاتارلىقلىرىنى بۇندىن ئىلگىرىكى خاتىرىلەش كۈنلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن نەشىر قىلىنىپ سۇنۇلغان ئىدى. قۇلىڭىزلاردىكى بۇ كىتابچە مەرھۇمنىڭ ئارامىزدىن ئايرىلغانلىقىنىڭ ٢٥-يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇراسىمىدە تەقدىم قىلىش ئۈچۈن نەشىر قىلىندى.

مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا ۋە سەپداشلىرى ١٩٤٤-يىلى چىننىڭ "ئاساسى قانۇنى لايىھەسىدە" شەرقى تۈركىستانغا تېگىشلىك بەزى مۇھىم مەسىلەلەرنى ئورتىغا قويۇشنى رەسمى تەلەپ قىلغان. مەسىلەن، شەرقى تۈركىستان خەلقلىرىنىڭ تۈرك ئىكەنلىكى ۋە ئۆلكە ئىسمىنىڭ تۈركىستان ئىكەنلىكىگە ئوخشاش ماددىلارنىڭ ئاساسى قانۇنغا يېزىلىشىنى تەلەپ قىلغان. بۇ تەلەپلەر چىننىڭ سىياسى دائىرىلىرى ۋە مەتبۇئات ساھاسىدە چوڭ تەسىرات ۋە غۇلغۇلا پەيدا قىلدى. نەتىجىدە چىننىڭ چوڭ-چوڭ گېزىتلىرىدە مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا ۋە تارىخ پروفېسسورى لى دۇڭفاڭنىڭ بەس مۇنازىرىسى باشلىندى.

بۇ كىتابچە "تۈركىستانلىقلارنىڭ تەلەپ لايىھەسىنى" ۋە مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا بىلەن لى دۇڭفاڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇنازىرەلەرنىڭ تولۇق تېكىستىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مۇھەممەت ئىمىن بۇغرانىڭ ماقالىلىرى ئۆزبېكچە يېزىلدى. لى دۇڭفاڭنىڭ ماقالىلىرى بولسا "ئالتاي" ژورنىلىغا بېسىلغان ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىدىن ئىبارەت.

بۇ مۇنازىرەلار ئىلمى بىر دائىرە ئىچىدە "شەرقى تۈركىستان خەلقى تۈرك مۇ ئەمەسمۇ؟ ئۆلكە ئىسمى تۈركىستان مۇ ئەمەس مۇ؟" دېگەن مەۋزۇنى ئاساس قىلغان ھالدا ئېلىپ بېرىلغان. مۇھەممەت ئىمىن بۇغرانىڭ جاۋاپ ماقالىلىرىنىڭ ئېلان قىلىنغانلىقىغا قىرىق بەش يىل بولغان بولسىمۇ بۈگۈن مۇ يېنىلا تارىخىمىزنى تەتقىق قىلىش، ئۆگىنىش ۋە داۋايىمىزنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن مۇھىم نەزەرىيەۋى ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ تونۇيمىز.

AltunOq

فاطمه بۇغرا

محمدامین بوغرانیڭ
یورت و ملت یولیدا قیلغان
قــــلم کــو ر ه شـــی
(بیرینجی بۆلۈم)
یورت و ملتیمیزنیڭ تاریخی آتی حقیده
چین تاریخچیسی لی دوڭ فاڭ بیلە ن
ۋرگۈزۈلگە ن بو قلم کوره شی ملی دعوامیزنیڭ
حقلیق ایکه نلیکینی آڭلاتور
تورکستان ملتچیلیگی نیڭ ایلیك موفقیتینی
کورسه تور

تونجی قتىم نشرقىلغوچىسى
آلــتــای نــشــریــاتی، اۇرۈمچــی
۱۹٤٤ - ۱۹٤۸
ایکینجی قتىم نشرقیلغوچیسی
محمد امین بوغرا عائیله سی، انقره، تورکیه
۱۹۹۰ - ییلی، ٦-ئای نیڭ ۱٤- کۈنی،

محمد امین بوغرا، ١٩٤٨ يىلى، ئۈرۈمچى

Mehmet Emin Buğra (1948, Ürümçi)

ايچيده كيله ر

توركستانليق يورتداشلار اويوشماسي طرفيدين چين خلق حكومتي قانونِ اساسي مسوده سي توغروسيدا بريلگەن لايحه ("دا گوڭباو" ١٩٤٤، ١٠-آينيڭ ١٢-كوني)

لى دوڭفاڭ نيڭ بيرينجي مقاله سي
("جوڭياڭ رباو" ١٩٤٤، ١٠-آينيڭ ١٤-كوني)

محمد امين بوغرانيڭ لى دوك فاڭ غاجوابي
("آلتاى" مجموعه سي ١٠-سان، ١٩٤٤، ١١-آى)

لى دوڭفاڭ نيڭ ايكينجي مقاله سي
("جوڭياڭ رباو" ١٩٤٤، ١١-آينيڭ ٢- و ٣- كونله ري)

محمد امين بوغرانيڭ لى دوڭفاڭ غا ايكينجي جواب مقاله سي ("آلتاى" مجموعه سي ١١-سان، ١٩٤٥، ٢-آى)

(١)

تورکستانلوغ یورتداشلرا ویوشه سی طرفیدین چین خلق حکومتی نینك قانون اساسی
مسوّده سی توغراسیدا بریلگان فکرلر ([illegible])

١- شرقی تورکستان اولوسی نینك توچیو (تورك) اولوسی بولغانلیقینی آنیخ تعیین اتیلسون ،
بیان : دوقتورسون یات سن انقلاب قیلغان چاغلرده چین خلق دولتی نینك بش ملت
دین عبارت بولغانلیقینی و بوبش ملت نینك مساوی (تنك) بولغانلیقی شعارینی اوتراغه چیقارغان
ایدی : بش ملت دیگدین مقصد چین (خیتای) ، مانچور ، مونغول ، مسلمان تورك و
تیبت دیگدور . دوقتورسون یات سن اوزی نینك [illegible] (اوچ تورلوك خلق
مسلکی) نینك ملی مسلک نینك برنچی در [illegible] "چین" غه توشرلگان [illegible] آرتوقراق اسلام)
دینیده کی تورکلر باردور » دیمیشدور . [illegible] ترکستان اهالیسیدین
عبارتدور ، وحقیقتده بلك اویغون [illegible] دور .
سونك چاغلرده تورکستان اولوسینی اویغور ، قزاق ، قیرغیز ، [illegible] ، اوزبك ،
تاتار وتاجیك دیگان آتلرغه آیریغانلر بولسه مو بوبته آت نینك [illegible] آیاقی نینك
آتی بولوب هرگز اولوسی آتی ایماسدور ، بو [illegible] آیاقی نینك [illegible] ، تیلی ، دینی ،
وعرف وعادتی [illegible] آیریلماس [illegible]
[illegible]
کلگان [illegible] اوری دیگان [illegible] تورکستاندکی [illegible] آیماقی نینك آتی ایماسدور ،

محمد امین بوغرانینك قه له مدین لایحه نینك بیر به تی

Çin Anayasası Tadil Tasarısı ile ilgili Doğu Türkistan'lıların önerisini içeren belgenin bir sayfası.

بسم الله الرحمن الرحيم

كريش سوز

معلومدوركه: بير وطن يا بير ملتنيڭ مشروع حقوقينى قولغا كلتوروش و ملى مقدراتينى بلگولەش او وطن‌نيڭ اوغوللارى و او ملتنيك افرادى تيل بيلەن، قلم بيلەن و لازم كلگەندە جان بيلەن مجادلە ميدانلاريدا هارماى تالماى كورەش قيليب اوتوق قازانيشيغا باغليقدور.

عزيز وطن و اولوغ ملتيمزنيڭ اوغوللارى و افراديدين بو پرينسيپ اوستيدە اوز وظيفەلەرينى اوتەگەنلەر كوبدور. و سوڭ نتيجەگە يتيشكونچە بو وظيفەلەرنى اوتەگوچى وطندوست و ملت پروەرلەر آرقا آرقادين ييتيشيب بير بيرينيڭ ايشينى تاملاش و داوملاشتوروش تويغو و حركتلەرى آرتماقدا، و آرتقوسيدور. بوندە شبهە يوقدور.

مانا بو وظيفەلەردين برينى اوتەش اوچون چين دولتينڭ سوقوش دورى مركزى بولغان چونكيڭ شهريدە ١٩٤٤-يلى مسعود افندى، عيسى افندى و من بولوب اوچيميز توركستان‌نيڭ كلەچەگينى تأمين قيليش مقصدى بيلەن بو كتابنيڭ برنجى قسمينى تشكيل قيليغان لايحەنى مركزى‌حكومت‌نيڭ قانون اساسى قوميسيونيغا تقديم قيلغان ايدوق. بير نچە آى سوڭرە بو لايحە داگوڭ غزتەسيدە نشر قيلينغاندين كيين، چونكيڭ سياسى اوروںلاريغا بك آغير تويولدى. بعضى حقوقدين خبرى بولغان و ملتلەرگە حرمتى بار شخصيتلەر آغزيدا «يمان ايمەس» ديسەمو يەنە بر پارچە قويوغ سياستچى تشكيللەرنيڭ باشليقلارى بزگە قاتتيق ضربە برمەك يولى بيلەن آغزيميزنى قولوفلاش و قلميميزنى سيندوروشنى اويلادى. بو ايشنى عملگە آشوروش اوچون خيلى

اویلونوشوب مرکز دارالفونونینیڭ تاریخ پروفیسوری بولوب تورکستاندا کوب سیاحت قیلغان و خیلی تکشورگەن لی دوڭ فاڭ افندینی لایق تاپیب غزته آرقالی لایحەمیزنی تأثیرسیز حالغا کلتورروشکه بلگولەدی. بو مقصد بیلەن لیافندی بو کتابداکی بیرنجی مقالەسینی مرکز غزتەسیده (جوڭیاڭریباو، ۱٤ اوکتابر ۱۹٤٤) نشر قیلدی. بو مقاله نیلڭ گوررولتوسی و بر طرفدین یازغوچینیڭ شهرتی و علمی، یەنه بر طرفدین اونیڭ آرقا کوچی دوستلریمیزنی خیلی قایغورتدی. اما بولار ملی بر مسلەکنیڭ تام مرکز نقطەسیدین قایناب چیققان معنوی بر هیجان هایداقچیسینیڭ الهامی بیلەن خیلی بورروندین مونداق کونلەر اوچون کوررولگەن حاضرلیقیمیزدین خبرسیز ایدیلەر.

دیمەك لی دوڭ فاڭ افندینیڭ بو حرکتی بیز اوزوندن بیری کوتکەن بیر فرصتنی قولیمیزغا کلتورروب برگەن بولدی. بو مناسبت بیلەن چین منور طبقەلەرینیڭ کوپدین بیری "یا بو یا او" دیب قطعی بر حکم برەآلمای قالغان قاراڭغو نقطەلەرنی آیدینلاتماق وظیفەسینی بوینومغا آلدیم. لی افندی ایکی ماقاله نشر قیلدی و من اوڭا ایکی جواب ماقاله نشر قیلدیم. بو مەزگیلدین چین منورلەری زور فائدالانیب توغرانی ینگوشدین آیریب آلماق اوچون بو ماقالەلەر یازیلغان غزتەلەرنی قولدین قولغا آیلاندورروب حقیقی تنقید میدانیدا یاریشقا کریشدی، و کوپچولیك ماڭا حق بریشدین اوزلەرینی توتالمادیلەر. لی افندینی ایشقا سالغان سیاسی ذاتلار ایشنیڭ اولارچه زیانلیق طرفکه یورروب کتکەنلکینی کورگەچ همان بو مجادلەنی توختاتیش اوچون اوزلەری بالذات واسطەچیلك رولینی اویناغالی باشلادیلەر. بو رولنیڭ تأثیری بیلەن مجادله توختادی. اما بو مجادلەنیڭ تأثیری کوندین کونگه چوقورلاشیب و یایلیب کتەبردی. نتیجەده تورکلیکیمیزگه، تورکستانلیق-ایکەنلیکیمیزگه و ملی مختاریت دعوالاریمزغا اقرار قیلش مفکورەسی چین افکارعاممەسیده آلدینی الیش ممکن بولمایدورغان بر اعتقاد آقیمی حالینی آلدی.

بوگونکی کونده بو حرکتیمزنی یاد قیلادورغان و آندین اولگه آلادورغان موقع قالمادی. چونکه حاضرده هربیر منور یگیتیمز نیڭ قلمیدن کوندەلیك دیگەندەك چیقب تارالیب تورغان علمی و ملی مقالەلەر و اثرلەر بو کتابداکی مقالەلەردین کوچلیك و نتیجەلیکراق

كورونمكده دور.

لاكين آتا بابالاريمزنيڭ "اوتكن كونيڭني رنوتما، شيره چاروقڭني قوروتما" ديگەن سوزيگه عمل قيليب بو نم مجموعه‌سيني بير اوتموشنڭ اسلەمەسي شكليده عزيز خلقيميزكه تقديم قيمقچي بولاميز.

م. بوغر

اورومچي، ١٩٤٨

ينه بحث ايتايلى توركستانليغلر توركدور

محمد امين بوغرانيڭ قەلەمدين لى دوك فاگنا قارىتا بيرينجى مقاله

M.E.Buğra'nin, "Türkistanlıların Türk Olduklarını Yineleyelim" başlıklı yazısının ilk sayfası, yazarın elyazısıyla.

توركستانليق يورتداشلار اويوشماسى طرفيدين چين خلق حكومتى قانونِ اساسى مُسوَده سى توغروسيدا بريلگەن مهم بير لايحه

چين جمهوريت حكومتينيڭ قورولدشيداكي مقصد قيسقاچه شولاردين عبارت ايدى:

١ــ چين‌نى استبداد حكومتيدين قورتقازيب ديموقراسى (خلق حكومتى) نيڭ حاكيمليقيغا يوتكەب حريت، عدالت و مُساوات ديگەن آذادليق نعمتيگه قاووشتورماق.

٢ــ چين دولتينى تشكيل قيلغان بش ملتنيڭ بعضيسى بعضيسينى قول قيليش و بيربيريگه دشمن بولوشلارينى يوق قيليب بو بش ملتنيڭ همەسينى هر ايشدا برابرليككه يتكوزمك.

٣ــ هر ملتكه اوزينى اوزى اداره قيليش حققينى برمك.

لاكين بو اشلەرنى اوشتومتوت عملگه آشورروش قيين بولغانى اوچون بوڭا يواش يواش تيارليق قيليب ايلگيرلەمك لازم كورولگەن ليكى دين جمهوريتنى اوررونلاشتورروش زمانينى اوچ دورگه آيريغان ايديلەر:

١ــ عسكرليك دورى، يعنى جمهوريتكه قارشى تورغانلارنى يوق قيلماق اوچون حكومتنى عسكرگه تاپشورروب عسكرى اداره دورى.

٢ــ تربيه دورى، يعنى خلقنى اوزينى اوزى اداره قيلماقغا لايق ييتشتورمەك اوچون حكومتنى خلق فرقسينيڭ اداره سيگه برمەك دورى.

٣ــ خلقچيليق دورى، خلققه اوزينى ازوى اداره قيليش حقينى تاپشورروپ و ملتلەرگه اوزينى اوزى اداره قيلادورغان ملى مختاريت بريب اصلى مقصد بولغان ديموقراسى دورى.

بو دورلەردین بیرینجیسی اچکی اغتشاشلار باسیلغاندین کیینلا آیاقلاشیب ایکینجی دورباشلاغالی اون نچە ییل بولدی. امدی بوکونلەردەکی سوقوش توگوگەندین کیین اوچینجی دور باشلاماقتا قرار بریلگەنی اوچون بو دوردەکی دیموقرات حکومتینک قانون اساسی(آناقانون)سینی حکومت مسودە شکلیدە تیارلاب ١٩٤٤نجی ییلینیک باشیدا •هرکشینک قانون اساسی حقیدە فکر و تکلیفی بولسا برسون• دیب اعلان قیلغان ایدی. بو اوچون توركستانلیق یورتداشلار اویوشماسینیک دائمی اعضالاری بو قانون اساسی مسودەسینی اوقوب ازون تدقیق قیلغاندین سوك توركستان حقیدە بیرمونچە کامچیلیق تاپدیلەر. بو اوچون چوکچیکدیکی اویوشما بناسیدا یورتداشلارنی توپلاب ایکی کون دوام قیلغان مهم مجلیسدە توركستان حقیدە قانون اساسیغا کیرگوزمەك لازم کورولگەن فکرلەرنی قرارلاشتوروب یازیب اویوشما نیك آتیدا ٥ آپریلدە حکومتکە بریلگەن ایدی. بو ایشقا تگیشلیك بولغان قانون اساسی تدقیق قومیسیونیدین: "یوکسەك فکریكلارغا آفرین. بیز بو فکرلەرنی مذاکرقیلامز" دیب جواب کلگەن ایدی.

بو لایحە ١٢ اوکتابردا چین نیك اك بیوك غزتەسی بولغان داگوکباو دا باسیلیب تارقاتیلدی. امدی آلتای ادارەسی بو مهم لایحە نیك عینینی داگوکباو دین ترجمە قیلیب سایغیلی اوقوغوچیلارغا عرض ایتەدور. بو لایحە توبندەکی ١٩ مادە دین عبارتدور:

١- تکلیپ: توركستان اهالیسینیك " تورك" اولوسی ایکەنلیکی آنیق اعتراف قیلینسون.

بیان :

دوقتور سونیاتسین انقلاب قیلغان چاغلاردا چین خلق دولتینیك بش ملتدین تشکیل قیلینغانلقینی و بو بش ملتنك مساوی(تەك) بولغانلیق شمارینی اورتاغا چیقارغان ایدی. بش ملت دمەکدین مقصد چین، مانجو، مونغول، مسلمان تورك و تیبت دیمەکدور. دوقتور سونیاتسین "سانمین جویی (اوچ تورلوك خلق مسلکی)" ده ملی مسلکنیك بیرینجی درسیدە "چینغا قوشولغان بر ملیوندن آرتوغراق اسلام دینیدا بولغان توركلەر

باردور" دیمشدور. بو مسلمان توركلەر بولسا توركستان اهالیسیدن عبارتدور و حقیقتکه بك اویغون بر سوزدور.
سوڭ چاغلاردا توركستان اهالیسینی اویغور، قزاق، قیرغیز، تارانچی، اوزبك، تاتار، و تاجیك دیگەن آتلارغا آیریغانلار بولسامو بو یته آتنیڭ هر بیری بیرەرآیماقنیڭ آتی بولوب هرگز اولوس آتی ایمەس دور. بو یته آیماقنیڭ ملیتی، تیلی، دینی و عرف عادتی بیردور و آیریملیقی یوقدور. آران بیر ملتکه منسوبدورلەر و بو ملت بولسا تورك اولوسیدور. عادتده اشلەتیلیب (یعنی چیندا ایشلەتیلیب) کلگەن "خوی" (مسلمان) اولوسی دیگەن سوز توركستانداکی هیچ بیر آیماق‌نیڭ آتی ایمەسدور. مانا بو سببلەردین توركستان اهالیسینی تورك اولوسی دیب آتاماق علمی و تاریخی یاقدین حقیقتکه بك اویغون و توغرودور.
٢ـ تکلیپ: قانون اساسیدا توركستانداکی تورك اولوسی مختاریتنیڭ اساسی ماده لەری کورسەتیلسون.
بیان:
"جنگوداگاڭ (حکومت تشکیلاتینیڭ یاساسی)" آتلق کتابنیڭ تورتینجی مادەسیده "حکومت ایچیدەکی کچیك و کوچسیز ملتلەرگه یاردم قیلیب کوتەریب اوزینی اوزی اداره قیلاآلادورغان حالغا کلتورەدور" دیب قرار قیلینمیشدور.
چین خلق فرقەسی (گومینداڭ) حکومتی اوز آراسیدەکی کچیك ملتلەرنیڭ اوز ایشینی اوزی قرارلاشتورماق حقی بارلقینی قطعی شکلده تانویدور. و ینه چین خلق فرقەسینیڭ سکیزنجی ملی قورولتاییدا: دولت ایچیدەکی هربیراولوس و دینلار آرا موازنه و اتفاق پیدا قیلش و بو یول بیلەن سوقوشنی اوتوش و حکومت تشکیلاتیدا موافق بولوش سیاستی قرار قیلینغاندا "هربیر اولوسنیڭ حقیدەکی سیاستنی اولارنیڭ مختاریت قابلیتلەرینی اوستورمك و حیات طرزلەرینی اصلاح قیلماق یولی بیلەن اولارنیڭ مختاریت اساسلارینی قورماق خط حرکتی بیلەن یوروتمك" قراری قبول قیلینمشدور.
بولاردین آڭلانغانغا کوره دولت ایچیدەکی کچیك و کوچسیز اولوسلارنی مختاریتکه یتکوزوش یالغوز زوڭلی (دوقتور سونیاتسین) نیڭ

وصيتی بولماق بیله‌ن غینه قالمای، چین خلق فرقه‌سینیڭ بوگونگه‌چه ایشله‌تیب کلگه‌ن سیاستیدور.

تورك اولوسی بولسا دولت ایچیده‌کی "کچیك و کوچسیز" اولوس لاردین بیریدور. قانونِ اساسیدا اونیڭ مختاریتی‌نیڭ اساسلارینی تعیین قیلماق بك طبیعی بیر ایشدور.

٣ـ تکلیف: قانون اساسینیڭ تورتینجی ماده‌سیده‌کی "شیڭ جاڭ" سوزی "تورکستان" سوزیگه تگیشتوررولسون.

بیان:

"شیڭ جاڭ" سوزی بولسا مانجو استبدادینیڭ یاراغ کوچی بیله‌ن ایش قیلغانلیقیدن پیدا بولغان بیر آتدور. تورکستان‌نیڭ بیر ولایت بولاقی کیره‌ك ملی و جغرافی و کیره‌ك مدنی و اقتصادی اعتباری بیله‌ن هیچ حقیقتکه اویمایدور. تورکستان بولسا تاریخ چاغلاریدین اعتباراً "تورکستان" آتی بیله‌ن آتالب کلگه‌ن بیر یورتدور. "ستان" بولسا تورکچه و هم فارسچه بیر سوز بولوب "یر" دیمه‌کدور. اگر "شیڭ جاڭ" سوزی نیڭ اورنیدا "تورکستان" سوزینی ایشله‌تمکده بیر تردد بولسا (یعنی چینچه‌ده تلفظی قیین بولسا) چینچه ایتیلیشدا "توچیوستان" دیيلسه‌مو موافق بولور.

٤ـ تکلیف: قانون اساسی مسوده‌سینیڭ ٥ نجی ماده‌سی توبه‌ن ده‌کی شکیلگه اوزگه‌رتیلسون: "چین دولتی حدودلاری ایچیده‌کی هر بیر اولوس چین خلق حکومتینی تشکیل قیلغان بیره‌ر اعضادور."

بیان:

دنیا دولتله‌ری آراسیدا یالغوز بیر اولوسدین تشکیل قیلغانلاری بولغانده‌ك تولاراق دولتله‌ر بیرمونچه اولوسدن مرکبدور. چین خلق حکومتی ییڭی تشکیل بولغاندا بو دولت بش اولوسدین مرکب دیگه‌ن شعارنی اورتاغا چیقارغان ایدی. بوندین چین خلق حکومتینیڭ یالغوز بیرغینه اولوسدین تشکیل بولماغانلیقی آچوق کوررولوب تورماقدادور. قانون اساسی مسوده‌سینیڭ بشنجی ماده‌سیده: "چین دولت ملتی" دیگه‌ن بیر سوز باردور. بو سوزنیڭ معناسینی تولا اویلاب آڭلایاالمادوق و بو

حقده تولا قایغو و گمانغا توشدوك. اگر دولت حدودی ایچیده‌کی کچیك اولوسلارنیڭ دائمی یاشاش و بارلقینی تونوسا اوچاغدا "چین دولت ملتی" دیگه‌ن سوز اورونسیزدور. تورك اولوسینی مثالغا آلساق، بو اولوس اوزینیڭ سیاسی اورنی اعتباری بیله‌ن توغروسی چین خلق حکومتینیڭ بیر اعضاسیدور. فقط چین دولت ملتینیك بیر پارچه‌سی ایمه‌سدور. چونکه "چین دولت ملتی" دیگه‌ن سوزنیڭ معناسی اڭلانمایدور. زوڭلی(دوقتور سونیاتسین) سان مین‌جویی‌دا "بیر اولوس بولماق اوچون عِرق (قان) حیات طرزی، تیل، دین و عرف و عادت بیرلیکی شرطدور" دیب یازیبدور. تورك اولوسنی بو بش شرطنیڭ همه‌سیگه ایگه‌دور، و دولتنی قورغان باشقا اولوسلار بیله‌ن برابر تورروب دولت تشکیل اتمك و برابر حقوقغا ایگه بولماقغا یتیشمه‌یدورغان یری یوقدور.

٥ـ تکلیف: قانون اساسی مسوده‌سینیڭ بشنجی ماده‌سیدین کیین توبنده‌کی بیر ماده قوشولسون:

"چین حکومتی حدودلاری ایچیده‌کی هربیر اولوس سیاست، اقتصاد، معارف، مدنیت، دین، اجتماعیات، تیل، خط و هربیر حقده برابر."

بیان:

اولوسلار نیڭ برابر لیکی سان مین جویی مسلکینڭ اڭ مهم اساسلاریدن بیریدور. قانون اساسی مسوده‌سینیڭ بشنجی ماده‌سیده "همه برابر دور" دیگه‌ن قرار یازیلغان بولسامو بك قیسقا و مُجمل بولغانی اوچون آچوق و توتوملوق بیر شکیلده کورسه‌تلگه‌نده‌ك یاخشی بولالمایدور.

٦ـ قانون اساسی مسوده‌سینیڭ ٧ـ ماده‌سیدین کیین توبنده‌کی بیر ماده قوشولسون:

"چین خلق حکومتی ایچیده ایشله‌تیلگه‌ن پوللار و مارقه‌لر دولت ایچیده‌کی هر بیر اولوسنیڭ خطی بیله‌ن باسیلب تارقاتیلادور."

بیان:

پول و پوسته و هر تورلوك باج مارقه‌لرینی باسیب تارقاتماق

یالغوز مرکز حکومتنڭ حقیدور. و باشقالار باسیب چیقاراماسلەر. بو بولسا بیر حکومتنیڭ ادارەسی آستیدا بولغانلیقنیڭ علامتیدور. بو اوچون بونی قانون اساسیدا کورستمەك لازم بولور. چین حکومتینیڭ بوروندین بری ایشلەتیب کلگەن پول و پوستە مارقەلەری یالغوز چینچە و بعضیلەری دە یاتلرغا اوڭایلق بولسون دیب انگلیزچە باسیلب کلدی. لاکین دولت ایچیدەکی اولوسلارنیڭ خطی باسیلمادی، بو اوچون بو اولوسلارنیڭ چینچە بیلمەگەنلەری حکومتنیڭ پول و مارقەلەریغە علاقە کورسەتمەدی و تولا چاغلاردا (خطینی اوقویالمای و بهاسینی بیلەلمەی) یاڭلیش ایشلەتیب تولا زیان کوردی. اونیڭ اوچون دولت ایچیدەکی هر بیر اولوسنیڭ خطی هم باسیلماقی یالغوز برابرلیکنی کورسەتیش بیلەنغینە قالمای بلکە بونیڭ اوستیگە بتون اولوسلارنیڭ اتفاق بولغانلیغینیمو کورسەتەدور.

٧ـ قانون اساسی مسودەسینڭ ١٥ـ مادەسی توغروسیدا ایکی فکریمز باردور:

(١) "دینی ایشلەر قانونغا قارشی بولماغان شرط بیلەن منع قیلنماس" دیگەن شرط یوق قیلینسون.

(٢) توبندەکی ییڭی بیر مادە قوشولسون:

"دین طرفیدن منع قیلنغان ایشلەرگە هیچکیم قارشی تورالماس، دینگە قارشی تشویقات قیلنماس."

بیان:

سیاسی تربیە دوری قانونینیڭ برنجی مادەسیدە "خلق دینگە اینانماقدا آزاد دور" دیب قرار قیلنغان ایدی. قانون یالغوز دینني محافظە و حمایە قیلادور. اما هیچ قاچان دینني ییڭی بیر قالیپقا سوقالمایدور. بو اوچون "قانونغا قارشی بولمیغان شرط بیلەن منع قیلینماس" دیب قرار برمەککە هیچ لزوم یوقدور.

هر بیر دینینڭ منع قیلنغان ایشلەری بار دور. او دین غا اینانماغالار نیڭ حقوق اعتباری بیلەن بو منعلەرگە حرمت قیلماقلاری و بوزماسلیقلاری کیرەکدور. قارشی تشویقات قیلش هم انسانیتکە توغری کلمگەن بیر ایشدور. بو اوچون بونی قانون اساسیدا آچیق کورسەتیلسون.

٨ــ قانون اساسی مسوده سینیڭ ٢٧نجی ماده سینیڭ ایکنجی جمله سیده "مونغول" سوزینڭ یانیغا "تورك" سوزی قوشولسون.

بیان :

ملی قورولتای وکیلله‌رینیڭ سایلانیشی حقیده مونغول و تیبتگه مخصوص بر قارار باردور. تورکله‌رمو بو قاراردا شریك بولسون و بو صورت بیله‌ن "چین دولتیده‌کی اولوسلار برابردور" دیگه‌ن لایحه‌گه اویغون بولسون.

٩ــ قانون اساسی مسوده سینیڭ ٢٧ نجی ماده سینڭ سوڭیغا توبن ده‌کی بیر جمله قوشولسون: "ملی قورولتایغا وکیل سایلاناق هریرنیڭ اوز یرلیك خلقیغه مخصوصدور"

بیان:

ملی قورولتای هریرنیڭ خلقیغه وکیللیك قیلغان اوچون هریردین سایلانغان وکیلنیڭ اویرنیڭ اوزیرلیك خلقیدین بولماقی کیره‌کدور. بیر یرنیڭ آتیغا باشقا یرله‌ردین بولغان کشیله‌ر سایلانیب یرلیك خلق حقی نیڭ ضایع بولوشینیڭ آلدینی آلماق اوچون بو جمله‌نی قانون اساسیدا کورسه‌تمه‌ك کیره‌کدور.

١٠ــ قانون اساسی مسوده سینیڭ ٦٧ نجی ماده سینیڭ سوڭیغا "تورکستاندین ١٠ کشی" دیگه‌ن سوز قوشولسون.

بیان:

هربیری سکیزدین وکیل ایبه‌ریش حقیغه ایگه بولغان مونغول و تیبت دین تورکستاننیڭ نفوسی خیلی کوبدور. بو اوچون "تورکستاندین اون کشی" دیب کورسه‌تیش کیره‌کدور.

١١ــ قانون اساسی مسوده سینیڭ ٨١ نجی ماده سیدین کیین توبنده‌کی بیر ماده قوشولسون:

"حدود مملکتله‌رده‌کی دعوا و سوراق ایشله‌ری شو یرلیك اهالینیڭ اوزتیلی و خطی بیله‌ن بولادور"

AltunOq

بیان :

"دعوا" دیمك خلقنیڭ حق تلەمەکی و "سوراق" دیمك حقنی و حقسزلیقنی آیریماق دیمەکدور. و بونیڭ خلق حقوقی و ارکینلیکی بیلەن علاقەسی چوڭدور. دولت ایچیدەکی اولوسلارنیڭ تیللاری بیر ایمەسلیکی معلومدور. بو اوچون هربیر اولوسنیڭ دعوا و سوراق ایشلەری اوز تیلیدا بولماقی بك کیرەکدور. شونیڭ اوچون بونی قانون اساسیدا آنیق و آچوق کورسەتمەك لازمدور.

۱۲ـ قانون اساسی مسودەسینیڭ ۸۵ نجی مادەسیدین کیین توبەندەکی بیر مادە قوشولسون:

"هرتورلوك امتحانلار هربیر اولوسنیڭ اوز تیلیدا و خطیدە بولادور"

بیان :

قانون اساسی مسودەسینیڭ ۲۰ نجی مادەسیدە "خلقنیڭ قانونغا کورە امتحانغا کیرش حقی باردور" دیب قرار قیلنمیشدور. ۸۵ نجی مادەسیدە "مأمورلار و خصوصی مسلك و صناعت ایگەلەرینیڭ صلاحیتلەری امتحان مجلسینیڭ امتحانلاری بیلەن قرارلاشتوررولور" دیگەن قرار باردور. و ینە قانون اساسی مسودەسینیڭ ۱۰۸ و ۱۱۲ نجی مادەلەریدەکی قرارلاریغا کورە "حاکملار و بلدیە رئیسلەرینیڭ همەسی امتحاندین اوّتکەن کشیلەردین سایلانادور". و بوکاً اوخشاش قرارلارنیڭ همەسی حدود ملتلیرینیڭ احوالینی کوزآلدیدا توتماغان قرارلاردور. حدود خلقی بیز طلب قیلغان مادەسیزبولغان بو قرارلارنیڭ آستیدا هیچ بیر امتحانغا قوشولالمایدور و بو بولسا حقیقتدە ٥ نجی مادە دەکی " همە برابردور" دیگەن مهم اساسقا اویمایدور. شونیڭ اوچون بو مادەنی قوشماق ایستەیمز.

۱۲ـ قانون اساسی مسودەسینیڭ ۹۰ نجی مادەسیدەکی "مونغول" نیڭ یانیغا "تورك" سوزی قوشولسون.

بیان :

۸ـ مادەدەکی بیانغا اوخشاش.

١٤ـ قانون اساسی مسوده سینیڭ ٩٩ نجی ماده سیگه شو جمله قوشولسون:

"والیلارنیڭ مححق یرلیك خلقدین بولماقی و خلق طرفیدین سایلاناقی شرطدور".

١٥ـ قانون اساسی مسوده سینڭ ١٢٢ نجی ماده سیدن کیین توبنده‌کی بیر ماده قوشولسون:

"چین دولتی ایچیده‌کی هربیر اولوسنیڭ هردرجه‌ده‌کی اوقوش لاری اوز تیلیدا بولادور. چینچه بولماغان مکتبله‌رده اورتا مکتب دین باشلاب چین تیلی مهم درسله‌ردین بیری بولوب اوقوتیلادور".

بیان :

دولت حدودی ایچیده‌کی حدود اولوسلارینیڭ هر بیرینیڭ اوز تیلی باردور و چینچه اوقوب بیلگه‌نله‌ر بك آزدور. دولت ایچیده کی هر بیر اولوس معارفینیڭ بیر شکیلده برابر ترقی اتمه‌کینی ایسته‌سه‌ك او تقدیرده هردرجه‌ده‌کی مکتبله‌رده اوز تیللاریدا اوقوتماق حقیقی احتیاجی غا اویغون بولادور. اگر چینچه بیلیش خلق اوچون ضرور کورولسه او تقدیر ده حدودده‌کی اولوسلارنیڭ مکتبله‌ریده اورتا مکتبدین باشلاب چینچه‌نی مهم درسله‌ر قاتاریدا اوقوتماق ممکن بولور.

١٦ـ قانون اساسی مسوده سینیڭ ١٢٦ نجی ماده سیگه توبه‌نده‌کی بیر جمله قوشولسون:

"تورکستانده‌کی مکتبله‌رده اویرنڭ مخصوص احتیاجلاریغا کوره دینی درسله‌ر اوقوتولادور"

بیان :

تورك ملتی همه‌سی اسلام دینیدادور و اسلام دینینی اورگه‌نمه‌ك او خلقنیڭ احتیاجلاریدیندور. اگر اویرده‌کی مکتبله‌رده دینی‌درس بولمیغان تقدیرده خلقده مکتبکه کریش ذوقینیڭ ضعیف بولماقی نیڭ احتمالی بار دور. بناًعلیه یوقارقیده‌ك بیر سوز قوشولسون.

۱۷ـ قانون اساسی مسوده‌سینیڭ ۱۲۲ نجی ماده‌سیدن کیین توبنده‌کی بیر ماده قوشولسون:

"هرتورلوك علمی، فنی و ادبی مکتب درس کتابلاری مرکزی حکومت طرفیدین دولت حدودی ایچیده‌کی هربیر اولوسنیڭ تیلیغا ترجمه قیلینیب بو یول بیله‌ن خلق علم و فنگه تشویق قیلینادور."

بیان:

خلق فرقه‌سینیڭ سکزنجی قورولتای قرارنامه‌له‌ری ایچیده "مخصوص حدود تیللاری ترجمه ایشله‌ری اداره‌سی آچیلیب هر اولوسنیڭ تیللاریغا مکتب درس کتابلاری ترجمه قیلینسون." دیگه‌ن قرار باردور. بو قرار آچوق صورتده قانون آساسیغا قویولسون.

۱۸ـ قانون آساسی مسوده‌سینیڭ ۱۲۸ نجی ماده‌سیدین کیین شو جمله قوشولسون: "قانونلار هر اولوسنییڭ تیل و خطی بیله‌ن اعلان قیلنادور."

بیان:

قانون دیمه‌ك بتون خلقنیڭ اطاعت اتمه‌کی لازم بولغان بیر یول یاروق دیمه‌کدور. و بونی هربیر کشینیڭ آچوق آڭلامیقی کیره‌کدور. اونڭ اوچون اعلان قیلینغاندا هربیر اولوسنیڭ تیل و خطی بله‌ن بولماقی ضروردور.

۱۹ـ قانون اساسی مسوده‌سینیڭ ۱٤۲ نجی ماده‌سینڭ ایکی یریده‌کی "مونغول" سوزینیڭ یانیغا "تورکستان" سوزی قوشولسون.

شيڭجاڭليقلار تورك مو؟

پروفيسور لى دوڭ فاڭنيڭ مقالەسى

(توركستانليق يورتداشلار اويوشماسى (چوڭكيڭ) طرفيدين چين خلق حكومتى قانونيِ اساسى مسودەسى توغروسيداكى لايحه قانونيِ اساسى قوميسونيگه بيريلب ١٩٤٤- ييلى١٠-آينيڭ ١٢-كونى "داگوڭباو"دا باسيلب چققاندين كيين ١٩٤٤- ييلى١٠-آينيڭ ١٤-كونى "جوڭياڭ رباو" غزتەسيدە لى دوڭ فاڭ آتليق بر كشينڭ مقالەسى نشر قيلندى، بو مقالە نڭ باشى "شيڭجاڭ ليقلار توركمو؟" ديمەكدين عبارت بولوب مضمونى يورتداشلار اويوشماسى طرفيدن بيريلگەن لايحەگە قارشيلق كورسەتمەكدين باشقا بير نەرسە ايمەسدور. بو مقالەدەكى سوزلەرنيڭ هممەسى علمى و سياسى اعتبار بيلەن خطا بولوب بير جملە توغرى سوز يوقدور. بوڭا كورە جواب برمەك كە ارزيمەيدور. لاكين گومنداڭ نڭ رسمى غزتەسى بولغان "جوڭياڭ رباو" دا باسلغانليقى اوچون افكار عاممەگە آزتولا تأثير برمەى قالمايدور. بونيڭ اوچون بو مقالەگە قارشى علمى شكلدە بير جواب يازدوق. لى دوڭ فاڭ نيڭ مقالەسينيڭ تركچەسى شو دور:)

توڭ شاڭخوى(يورتداشلار اويوشماسى) ديگەنلەرطرفيدن نشرقيلنغان توڭ شياڭ خويى نيڭ قانونِ اساسى مسودەسى حقيدەكى تكليفى نيڭ ١-نجى سطريدە "لطفاً توركستان ملتى تورك ملتى ديب توختاتلسون"، ٢-نجى سطريدە "لطفاً قانون اساسيدا توركستان توركلەرينيڭ مختاريتى حقيدە مادە توختاتلسون"، ٣-نجى سطريدە "لطفاً قانون اساسينيڭ ٤-نجى مادەسيدەكى 'شيڭجاڭ' سوزى' توركستان' سوزيگە اوزگەرتيلسون" ديلميشدور.

بيرينجى سطردەكى "لطفاً توختاتليسون" ديگەنلەرينيڭ معناسينى اڭلا يالمادوق. حكومت طرفيدن امر بيلەن توختاتشنى سوراغانلارموايكەن؟

منچه بو بولسا علم دائره‌سی ایچیده‌کی بیر مسئله‌دور. حکومتنیڭ توختاتیشینی التماس قیلماق لازم ایمه‌سدور.

حکومت مو چوڭچیڭداکی برنچه شیڭجاڭلیق‌نیڭ فکری بیله‌نغینه بیر ملیون‌دین آشوق بولغان قرداشلار راضی بولمایدورغان و بلکه خیالیغامو کلتوره‌لمایدورغان بیر آتقا اوزگه‌ته‌لماس.

لایحه ایچیده "اویغور، قزاق، قیرغیز، ترانچی ، اوزبك، تاتار و تاجیك قا اوخشاش آتلار قبیله آتیدور. ملت آتی ایمه‌س" دیگه‌نگه من راضیدورمن. قبیله دیگه‌ن سوزنی قبیله‌ملت دییلسه یاخشی بولورایدی. بونیڭ اوستیگه دیمیشله‌رکی: " بو یه‌تتی قبیله نیڭ عرقی، دینی، تیلی عرف و عادتینیڭ اوخشامایدورغان یری یوق. بولار بیر ملت، یعنی تورك ملتیدور و شرقی تورکستان ملتیدور. بو آت بولسا تورکستان اهالیسینیڭ تاریخی آتیدور." بو سوزله‌رگه من راضی بولالمایمن. اساساً اویغور بیله‌ن تورك‌نی آرالاشتوروب سوزله‌گه‌لی بولمایدور. اویغور کلمه‌سی چین‌نیڭ اسکی کتابلاریداکی اوخو، وی خو، خوی‌خه دیگه‌ن آتلار بیله‌ن بیردور. اویغور و تورکله‌ر چین‌نیڭ سوی و تاڭ خاندانلاری زمانه‌سیده تولا ترقی قیلغانلار ایدی. تورکله‌ر تاڭلارغا قارشی عصیان قیلغان چاغ لاردا اویغورلار تاڭ لارغا یاردم قیلغان ایدیله‌ر. بو حالدا بیز قانداق قیلیب اویغورلارنی تورکاله‌رنیڭ بیر پارچه‌سی دیه‌اله‌یمز.

قزاق بلکه سوویت ایچیده‌کی "کوساکه" بیله‌ن بیر ملتدور. بولار آت قا یاخشی مینه‌دور. بولارنیڭ کلگه‌ن ییری بوکونگه‌چه معلوم ایمه‌سدور. من بیر قیتیم فویوه‌ن (جیمسار) دا اولتوروشلق بیر نچه قزاق آغینالاردین سورادم، اولار یالغوز مونغولیستاندین کلگه‌نلکینی سوزله‌مه‌کده‌دور. مثلا اویغورلامو مونغولیستاندین کلگه‌ن ایدی. قزاقلارنیڭ کلگه‌ن ییرینی ایتماق قیندور. او قزاق دوستلارم اوزآغزی بیله‌ن مکاً "بز اویغور بولماغان ده‌ك تورك هم ایمه‌سمیز" دیگه‌ن ایدیله‌ر.

قیرغیزلار بولسا: بیز اولارنی تاڭ شنو آتلق کتابداکی "گوکاس" دیسه‌ك اولار اویغورلارغا قوشنا بولوب اویغورلارنیڭ موغولیستاندین شیڭجاڭغا کتمه‌کیگه گوکاس لارنیڭ علاقه‌سی باردور. اما اولار ینه تورك ایمه‌سدور.

Altun Ok

ترانچیلار اویغورلار بیلەن ملتداشدور. دهقانچیلق اوچون ایلیغا کلگەن اویغورلارنیڭ باشقاچه آتیدور.

اوزبکلەر تولاراق اورتا آسیا (بزنیڭ اسکی ییریمیز) ده، تاشکند و سمرقند اطرافیدا اولتورادورلەر. اولار اولتورغان ییرلەر بولسا تاریخداکی دایوشیلارغا اوخشاشدور. یوشی دیگەن کلمه نیڭ اوقولوشی شایان تدقیق دور. انگلیزچه یازیلغاندا همیشه " U " بیلەن یازلادور. بز اولارنی دایوشیلارنیڭ اولادی دیگەن وقتیمیزدا اولارنی تورك دیشیمیزگه اورون قالمایدور. اویغورلار تولاراق قارا کوز بولوب اوزبکلەرنیڭ کوزلەری بغیر رنڭ غه اوخشایدور. من تولا اوزبکلەرنی کوردوم. اولار بك چیرایلیق دورلەر. کوزدین بحث قیلغان چاغدا تقریباً همەسی کوك کوزلوك بولغان تاتارلارنی بیز قانداق تورك دیەلایمیز اولار آران "بیز مونغول" دیب اقرار اتمەکدەدورلەر. اولار چنگز خان بیلەن غربکه یورروب جورجیا (گورجستان)دا اوررونلاشیب آقجینسلار بیلەن آرلاشقانلقینی سوزلەمەك دەدورلەر و بوکاً قناعت کلتورگەن حالدادورلەر.

تاجیکلەرنی تورکلەرنیڭ ایچیدە حسابلاش اوچون آرتوق درجەدە آیلانماق کیرەکدور. تاجیك ایرانچه بیر سوزدور. اولار عربلەرنی تاجیك دەر ایدیلەر. بوگون شیڭجاڭ نیڭ پولی (تاش قورغان) ناحیەسیدە تولا دور. کاشغردە بیرآز تاجیك باردور. تاجیك تیلی اویغور تیلی بلەن بیر ایمەس و آراسیدا فرق چوڭدور.

یالغوز بوگونکی تیل بیرلیکیگه قاراب اسکیدەکی عرق بیرلکینی چیقارماق فنگه توغری کلمەیدور. حالبوکه بو یتته قبیله ملتلەرینیڭ تیلی مو بیر ایمەس. عرف عادتدین بحث قیلساق اویغورلارنیڭ تولاسی دهقانچیلق بیلەن مشغول بولوب قزاقلەرنیڭ تولاراقی پاتاچیلق بیلەن مشغولدورلەر. بو حالدا عرف و عادتی قانداق بیر بولغان بولادور؟ منیڭ آلغان تأثیریمچه اولارنیڭ عرف و عادتی هیچ اوخشیمایدور.

من اسکیدین شیڭجاڭنی، خصوصاً شیڭجاڭلیقلارنی یاخشی کورەمن. من بیر قتیم شیڭجاڭنی سیاحت قیلغانیمدین کیین شیڭجاڭ غا ینەبیر قتیم باریب اویردەکی تورت یاریم ملیون قرداشلار ایچیدین بك ادبلیك و صنایع نفیسەنی بك آڭلاغان کشیلەربیلەن برابر ابدی حیات

كچورمەك آرزوسينى بيرساعت بولساموهيچ قاچان اونوتمادم. لاكين من همە نيڭ سان مين جويِ نيڭ اڭ يوكسەك تيلەگينيڭ پيشيدە يورمەكينى ايستەيمن. لاكين مسئلە اورتا آوروپا و بالقانداكى اون نچە عاجز ملتلەر نيڭ يرليك مختاريت تلەگەنليكيدەك التماسلارغا باغلانيب قالماسون. حقيقتدە چينليق بولسون، مونغول بولسون كيم مختاريت ايستەمەيدور؟ لاكين مختاريتدە ناحيە بير مقياس بولوب ولايت بير مقياس بولماسليق لازمدور. خصوصاً عرق و تيل و دين ديب بير بولوشمەسليك كيرەكدور.

شيڭجاڭ ديگەن ايكى كلمەنى آلب ولايت آتى قيلماق منچە اوروُن سيزدور. "شيڭ"(ييڭى) كلمەسى بك ناتوغرادور. اگر اونى شى(غرب) ياكە گو (اسكى) كلمەسيگە تيگشتورسە (يعنى "شى جاڭ" ياكە "گوجاڭ" ديبلسە) بيرآز ياخشيدور. اڭ ياخشيسى بك طبيعى اولاراق "تيان شان" ولايتى ديبلمەكيدور. لاكين من فارسچەدەكى "ستان" كلمەسيني آليب بيزنيڭ ولايتيميزنيڭ آتيغا قوشماقتا قطعياً راضى ايمەسمەن.

سوزنيڭ سوڭيدا من شى جى، خن شو، اسكى تاڭ شو و ييڭى تاڭ شو دين عبارت بولغان تورت پارچە تاريخ كتابيدا بك آچوق يازيلغان سوزلەرنى اسلەتەمن: "هونلار شاخوشى نيڭ اولادى، اويغورلار هونلارنيڭ اولاديدور".

(لى دڭ فاڭ نيڭ مقالەسى توگيدى)

ها ! توركستانليقلار توركدور

محمد امین بوغرانكٔ لی دولٔ فاكٔغاجوابی

(جوكٔ یاكٔ رباو، ۱۹٤٤- ییلی۱۰-آینیكٔ ۲۱- كونی)

بو ییل ۱۲_ اوكتەبردە توركستانلیق یورتداشلار اویوشماسی طرفیدین قانون اساسی مسودەسی حقیدە بریلگەن لایحە اعلان قیلیننان ایدی. لی دولٔ فاكٔ آتلیق بیر كیشی بولٔا قارشی "توركستانلیقلار توركمو؟" دیگەن باشلیق آستیداكی مقالەسینی ١٤اوكتەبرجولٔیاكٔ رباو(مركزغزتەسی) دە نشر اتدی. من توركستانلیق یورتداشلار اویوشماسینیكٔ دائیمی اعضالیقی صفتیم بیلەن لی افندی نیكٔ مقالەسیگە جواب یازماقچیدورمن. بو جوابیمنی پوتون چینئدیكی قرداشلارغا اعلان قیلامن.

توركستانلیق یورتداشلار اویوشماسینكٔ برگەن لایحەسی ۱۹ مادەدین عبارت ایدی. لی افتدینیكٔ مقالەسی بو ۱۹ مادە دین ۲ مادەغا یعنی بیرینجیدن اوچینجی مادەغاچە اعتراض كورسەتكەنلیكی اوچون من مو شو اوچ مادەنیكٔ احاطەسیدین چقمای بو حقدە آچوقدین آچوق توشەندوروب اوتەمن. و بونیكٔ اوچون بو اوچ مادەنی بیربیرلەب كوزدین اوتكوزوب چیقامن:

۱_ توركستان خلقینیكٔ تورك ملتی بولغانلقینی قطعی تونوماق.

۲_ تورك ملتینكٔ مختاریتینی قانونِ اساسیدا قرارلاشتورماق.

۲_ قانونِ اساسی مسودەسینیكٔ ٤نجی مادەسیدەكی شیكٔجاكٔ سوزینی "توركستان" سوزیگە اوزگەرتمەك.

لی افندینیكٔ مقالەسی یوقارقی اوچ مادە حقیدە یازیلیب "توركستانلیقلار توركمو؟"دیب سوراماق بیلەن باشلاغانلیقی اوچون من مو بو مقالەم نی "ها! توركستانلیقلار توركدور" دیگەن جواب بیلەن باشلادیم.

لی افندی، "حکومت طرفیدین امر بیلەن توختاتشنی سوراغانلاریمو ایکین؟ منچه بوعلم دائرەسی ایچیدەکی بیر مسئلەدور. حکومتدین سوراماق لازم ایمەسدور و هم حکومت مو چوکچیکداکی بیرنچه شکجاکلقنیک فکری بیلەن غینه بیر ملیوندین آشوق بولغان قرداشلار راضی بولمایدورغان و بلکه خیالیغامو کلتورەآلمایدورغان بیر آتقا اوزگەرتمەس" دیب یازادور. بو سوزلەر بولسا لی افندینیک تورکستانداکی یرلیک‌خلق‌نیک تورك ملتی ایکەنلیکیگه فوق‌العاده جاهل بولغانلقیدین دور. تورکستان خلقینیک بوگون غینه تورك‌آتالغانلیقی‌خیال قیلینماسون. بو بولسا بك اسکی چاغلاردین قالغان بیر آتدور. علم دنیاسیدا تولا اوزون چاغلاردین بیری تەکشیریلیب بوتون دنیادا تونولوب کلگەن بیرنەسەدور. میلادیدن ٤٠٠ ییل بورون اوتکەن یونان تاریخچیلاری هزودوت و پلین و اولاردن تخیمو قدیمراق بولغان هندستان و ایران کتابلاری تورکستان اهالیسینی" تورك ملتی" دیب آتاب کلگەن. چین‌نیك اسکی تاریخ کتابلاریدا هم تورك آتی یازیلمیشدور. بونیك اوستیگه دوقتور سونیاتسین "سان‌مین جویی" نیك "ملی مسلك" بابیدا تورکستانلیقلارنی"تورك" دیب آتایدور. مانابیزنیك حکومتدین سوراغانیمیز سان‌مین جویی کتابیداکی بو علمی حقیقتکه اعتراف اتمەکدور. بو بولسا بوتون تورکستان اهالیسینك فکری بولوب یالغوز بیگیدین چیقاریلغان بیر فکر ایمەسدور. اگر بونی یورتداشلار اویوشماسیداکی بیرنچه کشینك فکری دیب گمان قیلینسا بك چوك بیر خطادور. موندا بیر تلەکنی سوراماق یالغوز تورکستانلیقلارنیك وظیفەسی بولوبغینه قالمای بلکه علمگه حرمت قیلادورغان هربیر کشینیك وظیفەسیدور. اگر بیز بو تاریخی و علمی آتقا اقرار قیلماساق علمگه حقارت قیلغان بولامیز و تاریخقا کچیك قاراغان بولامیز. و بونیك اوستیگه دوقتور سونیاتسین نیك وصیتینی معناسیز تنقید قیلغان بولامیز. تورکستان ملتی‌نی تونوتقان و اولار اوز اوزینی آتاب کلگەن بیر آتدورکه بونی حکومت قانون اساسیدا تونوسا، هم علمگه و هم دوقتور سونیاتسین نیك وصیتیگه بك اویغون و طبیعی بیر ایش بولادور.

لی افندی "تورکستانداکی اویغور، قزاق، قیرغیز اوزبك، ترانچی، تاتار و تاجیك دن عبارت بولغان یەتتی آتلیق خلقنی بیر تورك ملتی

دیگەلی بولمایدور" دەیدور. و ینە "اویغور بیلەن تورکنی آرالاشتورغالی بولمایدور" دەیدور. بو سوز بك چوكٔ خطادور. چونکە اویغور تورك ملتینیكٔ بیر پارچەسیدور. و بونی دنیا عالملاری شونداق تونویدور. مونغولیستاننیكٔ شمالیداکی اورخون دریاسینیكٔ غربیداکی قرابالغاسون شهر خرابەسیدین ١٨٩٢ ییلدە دانیمارقا (دانیە) لیك تومسون و ١٨٩٥ ییلدە روسیەلیك رادلوف دیگەن عالملار بیر اویغور آبدەسیگە یازیلغان خطلەرنی اوقوب دنیاغا تاراتقان ایدی. و بو خطلەر اورخون دریاسینیكٔ شرقیدەکی تورك آبدەلەرینیكٔ خطی و تیلینیكٔ عینی ایدی. و هم "اویغور" کلمەسی تورکچە بولوب معناسی "متفقلەر" دیمەکدور. ٦٠٥ میلادیدا تورکلەردین ١٥ قبیلە بیرلەشیب اوزیگە شو آتنی برگەن و شوندین بیری بولار اویغور آتالیب کلگەن. مانا بوندا هیچ شبەیوقدور.

لی افندی "تورکلەر تاكٔ سلالەسی بیلەن سوقوشقاندا، اویغورلار تاكٔغا ياردم قیلغان ایدی. آنداق بولسا، اویغورلارنی بیزقانداق تورك دیەآلامیز" دەیدور. بو سوز لی افندینیكٔ تورکلەرنیكٔ و اویغورلارنیكٔ بیر تورك ملتی ایکەنلیکینی بلمەگەنلیکیدن چققان بیر سوزدور. تاكٔغا یاردم قیلماق بیلەن اوریغورلارنی تورك ایمەس دیمەك ممکن مو؟

قزاق بولسا بوگونکی روسیەگە تابع بولغان غربی تورکستاندا بیر پارچە کوچمەن تورکلەرنیكٔ آتی ایدی. اولارنیكٔ بوآت بیلەن آتالغان تاریخی ٤٠٠ ییلدن آشمایدور. قزاقلارنیكٔ تورك ایکەنلکینی دنیا عالملاری اوزوندن بری تصدیق قیلغان ایدیلەر. مثلا تومسون، مجار عالملاریدین وامبری و نیمیس، اوروس عالملاریدین رادلوف و بارتولد، انگلیز عالملاریدن دنیسون روز و باشقە یوزلەچە عالملار قزاقنیكٔ تورك ایکەنلکیگە قناعت کلتورمیشلەردور.

لی افندی: "قزاقلارنیكٔ کەلگەن یرینی بوگونگەچە توختاتماق قیندور" دەیدور. بیلمەیمنکە لی افندی قزاقلارنیكٔ اصل یرلەرینی توختاتماقدا قانچە ییل تدقیق قیلغاندور؟ ! قزاقلارنیكٔ کەلگەن یرلەرینی اولارنیكٔ قایسی چاغدا بیزنیكٔ تورکستانغا کلگەنلکینی اولارنیكٔ تاریخینی آزغنە بیلگەن کشی بیلمەی قالمایدور. لی افندی بیر نچە باشی قاییب قالغلن و دنیادین خبری یوق پاتاچی قزاقلارنیكٔ سوزینی اوزیچە علم و

AltunOq

فنگه اساس قیلب علمی تدقیق قیلغان کشی بولوب نهایتی غالجیراب غزته‌له‌رده اعلان قیلماقچی بولادور. بو بولسا هرکشینی چوڭ حیرتکه سالادورغان بیر واقعه‌دور.

قزاق کلمه‌سی بولسا خالص تورکچه بولوب معناسی "قاچاق" دیمه‌کدورکه بولار مونغول حکومتیگه عصیان قیلیب اوزاقلارغا کتکه‌ن خلقدور. بونی قزاق و مونغول تاریخلاریدا یازادور.

قیرغیزلار بولسا لی افندی یازغانیده‌ك اسکی چاغدا اویغورلارغا قوشنی بولغاننیڭ اوستیگه اولار اویغورحکومتیگه تابع بیر خانلیق ایدی. کیینچه قیرغیزلار اویغور حکومتیگه عصیان قیلیب، غالب بولوب اویغورلارنی تورکستانغا کتمه‌ککه مجبور قیلغان ایدی. یه‌نه لی افندینیڭ سوزیگه کوره قیرغیزلار تورك ایمه‌س ایمش. حقیقت اونداق ایمه‌س. و قیرغیزلار تورکدور. چونکه ینی‌سی دریاسینیڭ بوییدا تاپیلغان مڭبش یوز نچه ییللیق اسکی قیرغیزچه یازیله‌ر اورخونداکی تورکله‌رنیڭ یازیسی و تیلینیڭ عینیدور. قیرغیزلارنیڭ تیلی و حیات طرزی تورکله‌رنیڭکیگه بوسپتون اوخشاشدور. دنیاداکی آتنولوژی (انسان طایفه له‌رینی تونوش علمی) عالملاریدن قیرغیزلارنیڭ تورکلیکیگه اعتراف قیلمایدورغان هیچ بیری یوقدور. قیرغیز کلمه‌سی صاف تورکچه کلمه‌دور.

ترانچیلار بولسا تورکستانیڭ یرلیك اهالیسیدن بولوب مانجو سلاله‌سیدن چیبه‌ن‌لوڭ نیڭ زمانه‌سیده آلتی شهر و تورفان طرفله‌ریدین ایلیغا کوچوب بارغانلاردور. ترانچی سوزی اسکی تورکچه‌ده "دهقان" دیمه‌کدور. بولارنیڭ تیریگچیلیگی تارم-تیکم بولوب اویرده‌کی کوچمه‌ن تورکله‌ردین ایریلیب تونولماق اوچون اوزله‌ریگه "ترانچی" آتینی برگه‌ن ایدیله‌ر.

لی افندی اوزبکله‌رنی "غالبا دایوشی (یاوچی) لارنڭ اولادی بولسا کیره‌ك" دیدور. بو سوز بولسا اساسیز بیر قوروق خیالی سوزدور. اگر لی افندینیڭ سوزینی توغرا دیسه‌ك، بیلمه‌ك کیرك که یاوچیلار تورکدور.

اوزبکله‌رنیڭ تورك ایکه‌نلیکیگه پتون علم آدمله‌ری اعتراف اتمکده‌دورله‌ر. چینگزخاننیڭ چوڭ اوغلی جوجی‌خان شرقی آوروپادا چوڭ

بیر دولت قورغان. و اونینگ تورتینجی نبره‌سی اوزبك خاندین باشلاب بو دولت اوزبك سلاله‌سی دولتی دیب آتالغان. اوندن سوڭ اوزبك سلاله‌سیدن شیبانی‌خان سمرقندنی آلب چوڭ بیر دولت قوروب سلاله آتی بولغان اوزبك کلمه‌سینی بو دولتکه تابع تورکله‌رگه آت قویغان ایدی. مانا بو صورت بیله‌ن اولار تورك ملتینڭ بیر پارچه‌سیدور.

لی افندی"اویغورلارنیڭ تولاسی قاراکوز و اوزبکله‌ر بوز و کوك‌کوز بولورایکه‌ن. من بیرمونچه اوزبکله‌رنی کوردوم. منچه اولار بك چیرایلق بولورایکه‌ن" ده‌یدور. حقیقتده اویغور دیگه‌نله‌ر و اوزبکله‌ر قاراکوز و بوزکوزلیکده و چیرایدا فرقسزدور. قانداغکه بولسا مونداق علم و فنده ملت آیریماقغا أرزیمه‌یدورغان سوزله‌رنی اویدوروب بولارنی آیریماقغا دلیل کورسه‌تمه‌ك فقط قورروق لافدور. لی افندینیڭ بو سوزیدن مقصدینی آڭلا یاآلمادم.

تاتارلارنیڭ تورك ایکه‌نلکی اوزوندن بیری بیلینیب کلگه‌ن بیر حقیقتدور. بیرمونچه تاریخ عالملاری و متخصصله‌ر تدقیقله‌رینیڭ نتیجه‌سیده "تاتار" آتینیڭ بولارغا خطا قویولغانلقلارینی بیلگه‌نلیکله‌ری اوچون" قزان تورکله‌ری" دیب آتاماقنی لازم تاپتیله‌ر. بو تاتار دییلگه‌نله‌ر اصلده بولغار تورکله‌رینیڭ اولادیدورله‌ر. بولغار تورکله‌ری بولسا تورتینجی عصردن بیری ایدیل(وولغا) و قاما دریالاری بوییدا بولوب سکیزنجی عصرده ایدیل بوییداکی بولغار شهرینی مرکز قیلیب بیر دولت قورغان ایدیله‌ر. بو دولتنیڭ خانی"آلماس خان" ۱۰نجی عصرده مسلمان بولغان ایدی. ۱۲ نجی عصرده چینگزخاننیڭ نبیره‌سی باتوخان بولغار دولتینی یوق قیلدی. روسلار بولارنی خطا صورتده "تاتار" آتاغان ایدیله‌ر بو تاتارلار اسکیدین بوگونگه‌چه ایدیل، قاما، یاتکا، یاییق (اورال) و توبول دریالاری بوییدا یاشارله‌ر. لی افندی بولارنی" قافقاسیا نیڭ جنوبیداکی جورجیادا اورونلاشقان بیر خلق "ده‌یدور. بو بولسا لی افندی نیڭ جغرافیه‌دین هیچ خبری یوقلیقیدین چیققان زوربیر خطادور. تاتار (قزان تورکله‌ری) نیڭ بعضیسینڭ رنگی آق و کوزی کوك بولغانلیقی آتنولوژی عالملارینیڭ تدقیقله‌ریگه کوره هوا و محیط تأثیریدن که‌لگه‌ن بیر نرسه‌دور. آق جنسلار بیلن قان آرالاشقانلیقیدن ایمه‌سدور، چونکه

اولار اوزوندین بیری روسلارنی تولا یمان کورگەنلکلەریدین اولار بیلەن قیز آلیش بریش قیلماس ایدیلەر.
تاجیك کلمەسی ایرانچە ایمەس و بلکە تورکچە سوزدور. اسکی چاغلاردا تورکلەر ایران، افغان و عرب‌نی تاجیك دەر ایدیلەر. بو کونلەردە افغانستان و غربی تورکستانداکی فارسی سوزلەیدورغان بیر پارچە خلق تاجیك دیب آتالادور. لاکین بیزنینگ تورکستان‌نینگ ایچیدەکی تاجیك دییلگەنلەر اولاردین ایمەس. بولار اوزلەرینی اصل یرلەریدە تاجیك دیمەی"واخی" دەرلەر. بولار چاغاتای دوریدە یارکند و کاشغر طرفلەریدین قاچیب چیقیب پامیرنینگ غربیدەکی واخان دییلگەن یردە یرلەشکەن تورکلەردور. و او یردە مستقل حیات کچوررورلەرایدی. ۱۸۵۰- ییلیدە آفغانلار واخان‌نی اشغال قیلغاندا اولارنینگ بیر پارچەسی قاچیب تاشقورغاندا یارکند و گوما تاغلاریغا کلیب یرلەشکەن ایدیلەر. واخی‌لار بش‌یوز ییلدین بیری آفغان، تاجیك و هندستانلیقلار بیلەن باریش‌کلش قیلیب کاگەنلیکلەریدین تیلی تورکچە، آفغانچە و تاجیکچە و هندستانچەدین مرکب بیر تیل حالیغا کلمیشدور. بونینگ بیلەن برابر اولارنینگ همەسی تورکچەنی بیلەدور. من واخاندا آلتی آی توروب تکشوروشیم نتیجەسیدە اولارنینگ تورکلیگیدە هیچ شبهەم قالمادی.
لی افندی"بوگونکی تیل بیرلیکیگە قاراب اسکیدەکی ملت بیرلکینی اثبات قیلماق علم و فنگە توغرا کلمەیدور" دەیدور. لی افندی آگلامایدور، بیز تیل بیرلیکیگە قاراب تورکستانداکی ملت بیرلیکینی اثبات قیلغان یریمیز یوقدور. یوقاریداکی سوزلەریمدین آپ آچوق معلوم بولماقدادور. تیل بیرلیکیدن ملت بیرلیکی چقارماق بوگونکی چین عالملارنینگ ایشیدور. اگر مونداق بولماسا ایدی بوکونلەردە اچکی چینداکی خلقنینگ بك تولا ملتکە آیریلیب کتمەکی لازم کلور ایدی.
لی افندی" تورکستانداکی بو یتتی ملتنینگ تیلی بیر ایمەس"دەیدور. بولارنینگ تیلینینگ بیرلیکی ویا بیر ایمەسلیکینی بیلمەك اوچون اورلارنینگ تیلینی مکمل بیلمەك لازمدور. اوندن موندن آگلاغان بیرایکی آغیز سوزنی آساس قیلیپ مونداق میدانغا چقماقنینگ نتیجەسی خجالت و اویاتیب قالماقدین باشقا بیر نەرسە بولمایدور.

توركستانداكى بو يەتتى آيماقنيڭ تيلى بيردور. يالغوز قزاق قيرغيز بيلەن باشقا آيماقلارنيڭ لهجه فرقى باردور، كه بو فرق گانسو و سيچوان لهجەلەريدەكى فرقدين زياده ايمەسدور.

لى افندى "عرف و عادتدين بحث قيلساق اويغورلارنيڭ تولاسى دهقانچيليقغه مشغول، و قزاقلارنيڭ تورلاراقى پاداچيليقغه مشغولدور. مونداق بولسا قانداق اولارنيڭ عرف و عادتى اوخشاش ديگەلى بولادور؟ منيڭ آلغان تأثيريمچه اولارنيڭ عرف و عادتى هيچ اوخشلمايدور" دەيدور. بو سوزدين لى افندينيڭ هيچ بيلميگەنليكى شو ايكى نقطەدەدور:

۱) اويغور ديليگەنلەرنيڭ دهقانچيليقدن باشقا حيوانچيلق قيلغانلارى بك تولا، و قزاقلارنيڭمو دهقانلارى آز ايمەس دور.

۲) لى افندى صناعت بيلەن عرف عادتنى فرق ايتەلمايدور. اولتورغان ير و محيطنيڭ طبيعى تقاضاسيغا كوره بولغان حيات ايشلەرى صناعت ديبلەدور. اولتوروب قوپماق. كييم، ييمەك، ايچمەك، توى و اۆلوم مراسميدەك ايشلەر عرف و عادت ديبلەدور. بونيڭ بيلەن لى افندى اولارنيڭ عرف و عادتى بير ايمەس ديسه هم آساسسيز، همده زيانسيز بير سوزدور. چونكه بو آوردپاعالمرىنيڭ تدقيقى نتيجەسيده اثبات بولغان بير مسئله دور.

لى افندى "هممیزنيڭ بيرليكده سان مين جويي نيڭ آق يوكسەك تيلەگى بوييچه يورمەكيمزنى اميد قيلامن" دەيدور. بيز بو سان مين جويي نيڭ يولى بيلەن چين جمهوريتينيڭ آق يوكسەك دولت قورروش غايەسى ديگەن اصل مقصديگه يتمەكينى تيلەيمز. و اونيڭ عملگه آشوروولماقينى توركستانليقلار بو كونگەچه ايستەب كلدى. هيچ قاچان باشقالارنيڭ آرقاسيدا قالغانى يوقدور. چين خلق فرقەسينيڭ ايچكى سياستى هربير ملتنيڭ مساواتى(حقوقداتڭ بولوشى)نى حرمت قيلماقدور. بو قتيم اويوشماميز طرفيدن قانونِ اساسى اوچون بيريلگەن لايحه بولسا هم حقيقتده سەن مين جويينيڭ آق يوكسەك غايەسينى عملگه آشوروشدين عبارت ايدى. لى افنديىنيڭ أيتقانيغا كوره بو لايحەنيڭ ايچيده سان مين جويي نيڭ يوكسەك غايەسيگه توغرى كلميدورغان يرلەر

بار ایمش. لی افندی سان مین جویي نیٔ یاخشیراق اوقوب آندین سوڭ بیزگه اورگه‌تسون.

لی افندی "اورتا آوروپا و بالقانلارداکی کچیک ملتله‌رده‌ك یر آیریماق و مختاریت تله‌کیگه باغلانیب قالمایلی" ده یدور. کورروله‌دورکه لی افندی اورتا آوروپا و بالقان احوالینی هیچ بیلمه‌س ایکه‌ن و مختاریت بیله‌ن استقلالنی آیریالماس ایکه‌ن. اورتاآوروپا و بالقان ملتله‌رینیڭ ایسته‌گه‌ن نرسه‌له‌ری استقلال ایدی. بالقان ملتله‌رینیڭ استقلالی ۱۸۷۸ ده‌کی مشهور بیرلین معاهده‌سدین بیرِی تانولماقدادور. اولاردا یرلیك مختاریت طلبی دیگه‌ن بیر نرسه یوقدور. بز توركستانلیقلارنیڭ ایسته‌گه‌نیمیز هیچ قاچان اولار ایسته‌گه‌ن استقلالغا اوخشامایدور. توركستانلیقلار چیندین آیریلماق فکریده ایمه‌س. بلکه بولارنیڭ طلب قیلغانی- جینگوداگاڭ (دولت تشکیلاتی قانونیٔ)، گومنداخوی (بیوك فرقه قورولتایی) و سکیزنجی فرقه قورولتاییدا قبول قیلینغان "مختاریت" دین باشقا بیرنرسه ایمه‌سدور. لی افندی بونی دیمه‌ی آوروپا و بالقان ملتله‌ری نیڭ استقلال تله‌گه‌نله‌رینی توركستانلیقلارغا چاپلاب اولارنیڭ مختاریت حركتینی لکه‌دار قیلماق اوچون اویناشماقدادور. بو بولسا عقلسیز کیچیك آدمله‌رنیڭ ایشیدور. بو بولسا توركستانلیقلارغا بیر تورلیك حقارت بولغاننیڭ اوستیگه دولتنی تشکیل قیلغان ملتله‌ر آراسیغا اڭلاشماسلیق سالماق حركتیدور. من خواه حکومتکه تبعه‌لیك صفتیم بیله‌ن و خواه ملتنیڭ بیر فردیلیك صفتیم بیله‌ن لی افندی‌نیڭ اوزیگه یاندورروب بره‌من.

لی افندی"مختاریتنیڭ و احد قیاسیسی ناحیه بولماقی لازم، ولایتنیڭ مختاریت مقیاسی بولماسلیقی کره‌ك. عرف‌عادت، تیل و دین بیرلیکیگه باقیب ییر و حدود آیرشماسلیق لازم" ده‌یدور. بو حقده من لی افندیدین شو تورت سوالنی سوراغاندین کیین آزغنیه جواب بیره‌من.

۲) سان مین جویی (اوچ تورلوك خلق مسلکی) دین ملی مسلکنی چیقاریب آتیب "آرمین جویی" (ایکی تورلیك خلق مسلکی) قیلاسیزمو؟

۲) جنگوداڭ (دولت تشکیلات قانونی) نیڭ ٤-ماده‌سینی کویدورروب آتاسیزمو؟

AltunOq

٣) گومنداخوی و سکیزینجی فرقه قورولتاییسیدا بولغان قرار و اعلانلارغا انکار قیلماق ویا اولارنی کیره‌کسیز قیلیب تاشلاماق لازم مو؟

٤) ناحیه‌سی بولمیغان مونغول و تیبت مختاریتینیڭ واحد قیاسیسی نیمه بولادور؟

بیر دولت‌نیڭ تشکیل بولوشینیڭ اڭ مهیم شرطی توپراقینیڭ بتون بولماقیدور. بیر دولت ایچیده بیر نچه تورلیك مختاریتله‌ر بولغانلیقینی، آیریلماق ده‌یب بیلمه‌ك سیاستدین و بین‌الملل(خلق‌آرا) حقوقدن هیچ نرسه بیلمه‌گه‌ن کشیله‌رنیڭ خیالیدور. هرقانداق مختاریتلیك بیر دائما متبوع دولتنڭ بیر پارچه‌سیدور. بو بتون دنیادا بار بولغان مسئله‌دور. مثلا کوز آلدیمزدا هندستاندا بیر نچه تورلیك مختاریتله‌ر باردور. لاکین هیچ قایسیسی هندستان حکومتیدین آیریم دیبیلمه‌یدور. دنیادا مونداق مثالار بك تولادور.

لی افندی تورکستان‌نیڭ "شیڭجاڭ" دیگه‌ن اورونسیز آتینی تاشلاب اونیڭ اورنیغا "شی‌جاڭ" (غربی یر) یاکه "گوجاڭ" ویا "تیانشان‌سیڭ" (تیانشان ولایتی) ده‌ك آتلار بیله‌ن آتاماقنی سوغات قیلادور.

بیز تورکستانلیقلارنیڭ بوروندین بیری تیله‌گیمیز: بتون دنیا تانوغان" تورکستان " دیگه‌ن علم و فنگه اویغون اصل آتیمیزنی چین حکومتینیڭ قانونی رسماً تونوسون و تاریخی اوز آتیمیزنی قوللانسون دیمه‌کدور. یاڭیدن باشقا بیر آت تیگیشتورمه‌ك ایمه‌سدور. "شیڭجاڭ" دیگه‌ن آت بولسا مانچو حکومتیده‌کی زوزوڭتاڭنیڭ ظلم و استبداد یادگاریدور. مونداق اسکی استبداد سیاستینیڭ ایزی بولغان و علم دنیاسیدا تونولماغان بیر آتنی بوگون، دیموقراسی و خلق حکومتی دوریده ایشله‌تمه‌ك لایق ایمه‌سدور. لی افندینیڭ چوڭ سوغاتی بولغان یوقارقی اوچ تورلوك آت بولسا زوزوڭتاڭچه آتلاردور. بیز بو آتلارنی احترام بیله‌ن لی افندینیڭ اوزیگه یاندوروب بره‌میز؟

"ستان" کلمه‌سیگه کلسه‌ك بو کلمه‌نیڭ نیمه‌چه بولغانلیقینی تارتیشقوده‌ك اهمیتی یوقدور. لاکین تورکستان سوزیدین بونی آیریماق ممکین ایمه‌سدور. بونی لی افندینیڭ قبول قیلیشینیڭ ویا قیلماسلیقینیڭ

هيچ أهميتي يوقدور.

لي افندي مقالەسينيڭ سوڭيدا "ايشەنچليك تاريخي كتابلاريدا "هونلار شاخوشينيڭ أولادي، اويغورلار بولسا هونلارنيڭ أولاديدور دەيب يازادور" دەيدور. لي افندي تاريخني تخيمو اوقوسا توركلەرنيڭ مو هونلارنيڭ أولادي ايكەنليكيني آڭلار و موندن سوڭره اويغور بيلەن توركلەرني بير ايمەس ديگەن خطاغا توشمەس.

م.ا.بوغرا

چونكيڭ، ١٩٤٤

يەنە بحث ايتەيلى كە توركستانليقلارنى تورك ديمەك لايق ايمەسدور، شيڭجاڭ اولكەسينى مو "توركستان" آتاماق لايق ايمەسدور.

لى دوڭفاڭ نيڭ ايكينجى مقالەسى

("جوڭياڭ رباو" دا نويابرنيڭ ٢نجى و ٣نجى كونلريدە باسيلدى)

"تورك" سوزى يالغوز تيل عليميگە تيگيشليكدور. و هيچ عِرق معناسى يوقدور. عمومى توركچە تيل بيلەن سوزلەيدورغان ملتلەر حقيدە هرقانداق بر قطعى سوز قيلماق ممكن ايمەسدور. اولاردا مدنيت، دين، وجود برليكى يوقدور. بو سوزنى د. بوكستون (D.Buxton) سوزلەميشدور.

شيڭجاڭليق يورتداشلار اويوشماسى دائمى اعضاسيدين امين افندى من يازغان "شيڭجاڭليقلار تورك مو؟" آتليق مقالەمگە لطفاً بيرنرسەلەر كورسەتەدور. أمدى منيڭ توبەن فكريمگە كورە بونيڭ حقيدە حرمت بيلەن بحث أتمەك ايستەيمن :

امين افندى ديمشكە: "توركستانداكى يرليك خلق تورك ملتىدور. تورك كلەسى توركستانداكى يرليك اهالينيڭ تاريخى و اصل آتيدور. علم دنياسى طرفيدن اوزوندن برى تدقيق قيلينيب بونى همە تونوميشدور. تا ميلاددين ٤٠٠ ييل بورون يونان عالمى هرودوت (هەرەدوت) و پلين و اوندن تخيمو قديم اوتكەن هند و ايران تاريخچيلارى توركستانداكى خلقنى تورك دەرلەر ايدى. چين نيڭ أسكى تاريخلاريدامو، شو سوزلەرنى يازادور"

بو سوزلەرنى بك قطعى سوزلەميشدور. فقط يرليك كلمەسينى كوڭول

خواهلاغانده‌ك ایشله‌تمه‌سلیك کیره‌کدور. بوگونگه‌چه بیز تخی بیرمونچه مدنی ملتله‌رنی تاریخدا " یرلیك" (Autochtone) ده‌ب قطعی أیتاآلمایمیز. یالغوز فلانی انسانڭ فلانی یرده تاش دوری و اوندین بوررون دین بری یاشاغانلقینی جزماً بیلگه‌نیمیز شرطی بیله‌ن یرلیك دیب أیتالایمیز.

توركله‌ر، هونلارنیڭ اولادیدور. أصلیده شرقی موغولیستان‌نیڭ شمالی طرفله‌ریده‌كی اورخون دریاسی بوییدا اولتورور ایدیله‌ر. اولار شرقی موغولیستان‌نیڭ یرلیك اهالیسی بولسامو باردور. لاکین شیڭجاڭنیڭ یرلیك اهالیسی ایمه‌سدورله‌ر، توركله‌رنیڭ ازوله‌ریگه دستله‌ب تورك آتی برگه‌نلیکی میلادنیڭ بشنجی عصریدین کیین، یعنی بوگوندین آران ۱۵۰۰ ییل بوررون ایدی. اولار میلادنیڭ ٤٢٢ــ ییلیدا جوجان دولتیگه تابع بولوب گانسونیڭ شه‌نده‌ن ناهیه‌سی یانیدا اولتورار ایدیله‌ر. او یرده بیریولی ایگیز چیقیب کتکه‌ن بر تیپه باردور و شکلی قالپاقا اوخشایدور، و بو تیپه‌نیڭ یرلیك آتی "توچیو" دور. تورك ملتینڭ آتی بوندین کلمیشدور. میلادنیڭ ٤٢٣ــ نجی ییلی چین تاریخیدا جنوب و شمال خاندانلاری دوریگه توغری کیلیب سوڭ حکمداری ویندی‌نیڭ ١٠ــ نجی ییلیدور.

موندن ١١٢ ییل اوتکه‌ندین کیین توركله‌ر چوڭوب جوجانغا یغی بولوب اونی یوق اتمیشدور. و او چاغدا بر قسمی آیریلیب شیڭجاڭداکی تیانشان (تڭری تاغی) نیڭ شمالیغا کیرمیشله‌ردور. کوررولورکه توركله‌ر قطعیاً شیڭجاڭنیڭ خلقی ایمه‌سدور.

اویغورلارمو ینه شیڭجاڭنیڭ یرلیك خلقی ایمه‌سدور. اویغور اگرچه توركله‌ر بیله‌ن بیر هون و شاخوشی‌نیڭ اولادی بولسامو بو ایکیسینی آرالاشتورماسلیق کیره‌کدور. چونکه اویغور پارچه‌سی اصلیده سه‌له‌نگا دریاسی بوییدا اولتورور ایدیله‌ر. اویغورلار بر قاتیم چول‌نیڭ جنوبیدا اولتوروب توركله‌ردین کیین اولارنیڭ اورنیغا وارث بولوب قووه‌ت آلغان ایدیله‌ر. میلادنیڭ ٩نجی عصرینیڭ اورتاسیدا (تاڭ سلاله‌سیدین وین زوڭ زمانه‌سیده قیرغیزلار طرفیدین مغلوب بولغاندین کیین اوچ پارچه‌گه آیریلیب غرب طرفیگه کوچوب، بیر قیسمی ایلی، بیر قیسمی تورپان و بیر قیسمی گانسوداکی جاڭیه (گانجو)غا کیریب یه‌رله‌شتیله‌ر. اولارنیڭ

شيڭجاڭغا كليشى ۲۰۰ ييل كين بولميشدور. بولارنيڭ شيڭجاڭنيڭ يرليك خلقى سانالماسليقى طبيعيدور.
امين أفندى "ميلاددين ٤٠٠ ييل بوررونقى هرودوت و پللين و آندين تخيمو بوررونقى هندستان و ايران تاريخچيلارى توركستان اهالسينى تورك درايديلەر" دەيدور. هرودوت كلمەسيدە امين أفندى بر " أ " حرفينى آشوق يازغاننغا اوخشايدور. بو قديم يونان تاريخچيسى اوزينيڭ اولوميدين ۱۰۰۰ ييلدين آرتوق بر مدت سوڭرە شيڭجاڭدا توركلەر اولتورورلەر ديب تخمين قيلشي ممكن مو؟ بو بك شبهەليك بير مسئلەدور. يونانچەنى ياخشى بيلگەن پروفيسور چيڭكاڭ دين سوراديم. او ديديكە هرودوت نيڭ يازغان تاريخلاريدا تورك كلمەسى يوقدور پلين‌غا كلسەك، يونان تاريخچيلارى آراسيدا بونداق بر كشى يوقدور. روما تاريخچيلاريدن پلينى (Pliny ، نيڭ بوزولماسى بولماسون. پلينى آتليق ايكى كشى باردور. بيرى يەنە بيرينڭ تاغاسيدور. چوڭ پلينى فزيكچى و كچيگى تاريخچى دور. تاريخچى پلينى ميلادينڭ ٦١ يدە توغولوب ۱۱۲يدە اۆلميشدور. بونيڭ اوز اۆلوميدن ٤٠٠ ييل كيين شيڭجاڭغا توركلەر كيليب يرلەشەگينى گمان قيلماقغا قدرتى يتيشينى گمان قيلمايمن.
امين أفندى "موندن تخيمو بوررونقى هندستان و ايران تاريخچيلارى تورك ديرلەر. و هم چين نيڭ اسكى تاريخلاريدا شو سوزنى يازيبدور" دەيدور. بيز يالغوز امين افنديڭ بو تاريخچيلارنيڭ آتلارينى سوزلەشيگە قاراب قالدوق. سوزلەسە آندين تفسير قيلامز.
شيڭجاڭ خلقى سايلاغان وكيللەر اوروميچيدە بيرنەچە قورولتايلارغا اشتراك أتميشلەر. بو قورولتايلاردا شيڭجاڭداكى ١٤ ملت ويا آيماقلارنيڭ آتلارى آپ آچوق قرار قيلينميشدور. فقط " تورك ملتى" سوزينيڭ بوتون ولايتدە ويا بر پارچەسيدە اهالينڭ آتى بولسون ديب تكليف قيلغان يوقدور. تخيمو بير قدم ايلگيريلەب دەيميزكە بوتون شيڭجاڭ ولايتيدەكى آقارتيش اويوشماسينيڭ رئيسى لى‌دەپو افندى، ايلا اويغور آقارتش اويوشماسينيڭ باش اعضاسى حسين افندى، كاشغر خستە خانەسينيڭ مديرى احمد افندى، ياركند چوڭ آخونى اعلم افندى، كوچار

AltunDag

ایشچی و تجارت جمعیتی رئیسی اسماعیل افندی و باشقا کوپلیه‌گه‌ن منوروولەر و وکیللەر من بیله‌ن سوزله‌شکه‌ن چاغلاریدا "توچیو" ویا "تورك" ایکه‌نلیکله‌رینی ده ایته‌ر ایدیله‌ر. امین افندی اولارغا خط یازیب سورالایدور.

بیزنیڭ دقتیمیزگه سبب بولغان شودورکه: مرکزنیڭ بیر اداره‌سیدین بر نچه اعلانلارنی تورکچه تیلغا ترجمه قیلینیب شیڭجاڭداکیله‌رگه ایبه‌رمیش. اما عجایبکه او یرده هیچ کشی اوقویالمای دیمیشله‌رکی "یالغوز بونیڭ آوازینی اوقویالامیز. (بیر فرانسیس یا انگلیزچه سیگارا مارکه‌سینی اوقوغانده‌ك) لاکن معناسینی آڭلا یالمایمیز".
کیینچه ولایت فرقه ادره‌سیده‌کی لیوبیڭ باشدین آیاق اویغورچه ترجمه قیلغاندین کیین اویغورلار اوقویالدیله‌ر.

امین افندی جیق یرله‌رده سان مین‌جویی و زوڭلی‌دین سوزله‌یدور. من سان مین جویی دا شیڭجاڭ ولایتینیڭ "تورکستان" آتیغا ینگوشله‌نمه‌کینی ویاکه شیڭجاڭ ولایتیده‌کیله‌رنی اوز باشقا بولوب باشقا ولایتده‌کیله‌ر بیله‌ن بیر بولمای "بیز تورك ملتی" دیگه‌ن بیر صورت بیله‌ن أیتقانلاریده‌ك بیر مختاریت سوزینی هیچ اوقومادیم.

امین افندی "قارا بالغاسون‌نیڭ یانیدین بیر اسکی اویغور آبده‌سی چیقدی. و اونیڭ خطی اورخون دریاسینیڭ شرقیدین چقفان تورك آبده‌له‌ری بیله‌ن بیردور" ده‌یدور. بو آبده قانداق بر آبده‌دورکه امین افندی مونچه آچوق سوزله‌یدور. منیڭ بیلگه‌نیمگه کوره او یرده بر توقوز آیماق اویغور آبده‌سی باردور. بو آبده‌نیڭ اوستیده چینچه، مانیچه و تورت بورجه‌کلیك تورکچه بولوب اوچ تورلوك خط یازیلمیشدور. مضمونینیڭ تولاسی مانی دینینیڭ تشویقاتیدن عبارتدور. اویغورلارنیڭ تورکچه تورت بورجه‌کلیك آبده یاساماقی یاپونلارنیڭ چینچه تورت بورجه‌کلیك آبده یاساشلاریغا اوخشایدور. و هم تورکله‌رنیڭ تورت بورجه‌کلیك خطله‌رینیڭ اصلی الفبادور.

قازاقلارغا که‌لسه‌ك، آشوق سوزله‌مه‌ك ایسته‌یمه‌یمن. حقیقتاً بیزنیڭ عمومی قاراغاندا تدقیقلاریمیز یته‌رلیك ایمه‌سدور. من مو بیلمه‌یمن‌که امین افندی قانچه ییل و قانچه قاتیم تدقیق قیلدی ایکه‌ن؟ قطعی

سوزله‌یدورکه قازاق قاچاق کلمه‌سیدن کلمیش. قازاقلار هر قانچه بر قسم آلتای تیل عائیله‌سیگه عائد و تورکچه‌گه اوخشاغان بر تیل ایشله‌تسه‌مو اوزله‌رینیڭ تورك بولوشلاریغا راضی بولمایدورله‌ر. منیڭ آلغان گواهیم یالغوز فویواندا اولتورغان بیر نچه کوچمه‌ن پاتاچی لاردین ایمه‌س، بلکه ایلی قازاق اویوشماسینیڭ باش اعضاسی موخبه افندیمو باردور. موخبه افندینیڭ اخلاقی و معلوماتیغا ایشینه‌من‌که امین افندینیڭ واقفیلقی بولسا کیره‌ك.

بیزنیڭ تواضعلوغ بولماقیمیز کیره‌ك. صداسی(تاۋوشی) بر بولوب یازیلیشی بیر بولماغان نه‌رسه‌له‌رنی بیر دیب خیال قیلیب انی ملت آتی و یر آتی یاساماق کیره‌ك ایمه‌سدور.

بریتانیه آنسیکلوپدیسی نیڭ ۱٤نجی باسماسی‌نیڭ ۱۲نجی جلدینیڭ ۲۰۲نجی بتیده أیتادورکه: "قزاقلاردین بحث قیلغان ألڭ أسکی آساسلیق وثیقه ایرانلیق فردوسینڭ اثریدور. هه‌ربه‌ر ستاین (۱٤۸٦ـ ۱٥٦٦) بولارنی تاتار دیمشدور. اولار جنگیزخانغا أرگه‌شیب کلمیشله‌ر. آندن کین آلتون اوردا نیڭ خانلقیغا تابع بولمیشلاردور. آلتون اوردونیڭ پارچه‌له‌ری بولغان چیگْچا (؟) نایمان قوڭرات، جلایر، و قانقلی دیگه‌ن قبیله‌له‌رگه اوخشاش آتلارنی قزاق قبیله‌له‌ری آراسیدا تاپماق ممکندور. بیز بو اوچون أولارنیڭ مونغول ایکه‌نلکینی توختاآلماغانده‌ك تورك ایکه‌نلیکینی مو توختالمایمیز. بو اوچون کلگه‌ن یرله‌رینی توختاتماق قیین دیمه‌ککه جسارت أتمه‌کده‌من.

قیرغیزلارنیڭ "گوگاش ویا جیگاس" ایکه‌نلیکله‌رینی امین افندی لطفاً قبول اتمیشدور، فقط جیگاسلارنیڭ تورکچه تیل ایشله‌تیب ایشله‌تمه‌گه‌نلیکی بیر مسئله بولغانده‌ك اولارنیڭ تورك بولوب بولماغانلیقی مو بیر مسئله دور.

تارانچی بیله‌ن اویغورلارنیڭ بر ملت ایکه‌نلیکینی اوّلقی مقاله‌مده یازغان ایدیم. لاکن اولار تورکمو ایمه‌سمو؟ بو اویغورلارنیڭ تورك بولوب بولماغانیلقیغا قاراشلیق ایکه‌نلیکی طبیعیدور.

امین افندینیڭ فکریچه اوزبك آتی چینگیزخان‌نیڭ نبیره‌سی اوزبك خاندین کلمیشدور. فقط امین افندی بو نبیره‌نیڭ خان بولوشیدن بوروننقی

بالالیق آتینیڭ اوزبك بولغانلقینی و چینگیز خاندانیدین بوروون اوزبك کلمه‌سینیڭ بارلیقینی اثبات أتسه او چاغداغینه أینانالایمز. من اولارنی یوچیلارنیڭ اولادی دیگه‌ندین کیین امین افندی بولارنیڭ تورك ایکه‌نلکینی تعیین أتمیشدور. دیمه‌ك او حالدا قانداق بولوب تورك بولسون؟

تاتارلار امین افندینیڭ سوزله‌گه‌نیچه توپ توغری بولغاریه‌لیك ایمیشدور. اونداق بولسا قانداق تورك بولسون؟ أڭ تعجب أتکوده‌ك بیر یری بارکه: امین افندی "تاتارلارنیڭ یوزی آق و کوزی یشیل بولغانلقینی اتنولوژی عالملاری محیط و هوا تائثیریدین دیمه‌کده‌دورله‌ر. اولارنیڭ قانی آرالاش ایمه‌س" ده‌یدور. انسان کوزینی یشیللاشتورالیش اڭی امین افندینیڭ ایجادی (اویدورماسی) بولوب اتنولوژی عالملارینیڭ تدقیق نتیجه‌سی ایمه‌سدور.

تاجیك کلمه‌سینیڭ تورکچه بولمای فارسچه بولغانلیقینی امین افندی یگانه اسلام تاریخچیسی بولغان به‌یی شویی افندیدین سوراسون. من بونی اونیڭ مقاله‌سیدن آلدیم.

امین افندی ٦ آی واخاندا اولتوروب قیلغان تجربه‌سیده شیڭجاڭ پولی(تاشقورغان) ناحیه‌سیده اولتوروشلوق تاجیك دیپلگه‌نله‌رنیڭ عرب ایمه‌سلیکیگه قرار بریب "بولارنی اوز یورتیدا تاجیك دیمای واخی دیر لار. بولار چاغاتای دولتی دوریده یارکند و کاشغردین باریب پامیرنیڭ غربیده‌کی واخان آتلیق یرده اولتورغان ایدیله‌ر" ده‌یدور.

من بونی تقدر قیلامن. لاکن امین افندی سوزیده دوام قیلیب هیچ بیر سبب یوق‌توروب اولارنی تورك ده‌یدور. بو بولسا منچه بیر طرفلیك بیر سوزدور. بیزنیڭ بیلمه‌کیمیز کیره‌کدورکه: او ایگیز پامیرنیڭ ایگیز تیپه‌له‌ریده اولتورغان واخیله‌ر شیڭجاڭنیڭ أسکی لهجه‌سینی ساقلامیشدور. بو بولسا بیلمه‌یمن‌که تورکله‌رنیڭ شیڭجاڭغا کیلیشیدین قانچه ییل بوروونقی ایزله‌ردور. بعضیله‌ر بونیڭ کوچاداکی یاغاچ اثرله‌ری اوستیده‌کی تولی یازیسیغا یاقین بولغانلیقینی سوزله‌مه‌کده‌دورله‌ر. تخی قرارلاشمادی، بو حالدا بیز نیمه‌گه یوله‌نیب قطعی صورتده "تورکچه، افغانچه، فارسچه، هندستانچه‌دین مرکب بیر تیل"دیالامیز؟

من همیشه شو فکردەدورمنکە: شیڭجاڭلیق قریندا شلار عِرق مسئلەسی حقیدە تخیمو بی طرفلیك بیلەن مفصل تدقیق قیلماقلاری لازمدور. بو بولسا یە نە علم دائرەسیدەکی مسئلە بولوب بوگون بونی قانونِ آساسیدا قطعی صورتدە قرارلاشتورماق لازم ایمەسدور .

اویغور، قازاق، قیرغیز، تارانچی، اوزبك و تاجیك باشلیق یەتتی قبیلە و آیماق‌نیڭ همەسینی آرالاشتوروب بر توركدور دیب بیر تورك ملتی آتینی ایجاد قیلماقدین کوزلەوب امین افندینیڭ شیڭجاڭ اهالیسی یالغوز یەتتی ملتکینە بولمای حقیقتدە باشقالارغا قاراغاندا چوڭ بولغان ١٤ قبیلە ویا آیماق ملتلەر بارلغینی اونوتماسلیقی لازمدور. او یەتتی ملتدین باشقا شیڭجاڭدا چین‌لیق، مونغول، تونگان، اوروس، شیبە، سولون، و مانچور دەك ملتلەرمو باردور. تورك دیگەن بر کلمە بولارنیڭ همەسینی ایچیگە آلالماسا کیرەکدور.

امین افندی یەنە: "توركستانلیقلارنیڭ همەسینیڭ عرف و عادتینیڭ برلیکینی آوروپا عالملاری اوزوندین بری تصدیق قیلماقدادور" دە یدور.

ایسیتکە بو دییلگەن اوروپا عالملارینیڭ آتلارینیڭ لیستەسینی کورسەتمەگەنی اوچون بونی تدقیق ایتە آلمادوق. امین افندینیڭ دیگەنیدەك قازاقلارنی تورك دەیدورغان آوروپا عالملارینیڭ سانی میڭلارچە بارمو ایکەن؟ شیڭجاڭ مسئلەسینی تدقیق قیلغان بوتون آوروپا عالملاری جمعاً نەچە یوز و نەچە میڭدور؟

من شیڭجاڭلیق قریندا شلارنیڭ کوندین کونگە بختیار بولوشلارینی امید قیلامن. باشقا ولایتلەردەکی قریندا شلاردین شیڭجاڭدەکی قرنداشلارنیڭ زیادە بختیار بولوشلارینی آرزو قیلامن. چونکە من شیڭجاڭنی باشقەچە یاخشی کورومن. مختاریتنی هر کشی ایستەر. لاکن ناحیە بر مقیاس بولماق، ولایت بر مقیاس بولماسلیق لازمدور.

خصوصاً قان، تیل، و دین بهانەسی بیلەن یر آیریب بالقان و اورتا آوروپا دەکی اقلییت ملت دییلگەنلەرنیڭ موفقیتسیز ایزلەریدە یورمەسلیك لازمدور. اورتا آوروپا و بالقان ملت مسئلەلەرینی دییلگەندەك هیچ بیلمیسەمو حقیقتدە امین افندی ایتقانیدەك برلین معاهدەسی بیلەن پیتکەن ایمەس، نهایت ورسای معاهدەسیدن کیین اورتا

آوروپا و بالقاندا ۲۰ دین آرتوق اقلیت ملتلەر بولوب بولارنیڭ سانی ٦۰ ملیونچه ایدی. لطفًا (Jozseph chamelar) نیڭ "اورتا آوروپاداكی اقلیت ملتلەر" آتلیق كتابینی كورسونلەر. ۱۹۲۰ ایستاتستیكیغا كوره چكوسلوواكیاداكی ١٤.٧٢٩.٥٢٦ كشینیڭ ایچیده ٤.٩٧٨.٠٠٠ كشی اقلیت ایمیش. اولاردین هینلاین‌نیڭ رهبرلیكی آستیداكی آلمان‌لارنیڭ مختاریت تیله‌گی قوزغالغان چاغدا هیتلەر بونی بهانه قیلیب چكوسلاواكیانیڭ یقیلشیغا سبب بولدی. بولار بوگونگەچه استقلاللارینی یاندوروب آلالمادیلەر. آلمانلاردین باشقا موراولار، سوده‌تلار و لەهلەر هم هنلاین‌نیڭ آرقاسیغا كیریب چكوسلواكیاغا تولا آغیرلیق كلتوردیلەر.

چین حكومتی بولسا سان مین جویینی اجرا قیلادورغان حكومتدور. او یالغوز داخلداكی هر ملت ویا هر آیماق‌نیڭ مساواتینی تونوماق بیله‌نغینه قالمای تخیمو ایلگیریله‌ب هر بیر چین‌لیقنیڭ بختارلقینی كوز آلدیدا توتماقدا دور. هر بر كشی قایسی ولایت و قایسی آیماققا منسوب بولسا بولسون اونیڭ قانون چیقارماق، و ایكینجی قرار برمەك، سایلاماق، لغو أتمەك (ئەتكەس قیلماق) حقی باردور. بو تورت حق‌نیڭ اجراسیدا ناحیه بیر مقیاس بولوب ولایت و مركزگه بارماق لازمدور. بو بولسا هر قانداق بر یرلیك مختاریتدین جیق ترقیلیق بر اصولدور.

بورونراق قانون اساسی دورینی تماملاماق خصوصیدا بیزنیڭ هەممه قریند‌اشلارنیڭ بوتون كوچی بیلەن مركزحكومتكه طرفدارلیق قیلماقی و چین متینیڭ برلیكینی قوتله‌ندورمەكی لازمدور. اونیڭ اوچون هر بیر آیریلماققا سبب بولادورغان معناسیز نرسەلەردین تارتینماق كیرەكدور.

فارسچەدەكی "ستان" كلمەسی بولسا بیزنیڭ ملی تیلیمزدا بولغان "سیڭ" یعنی "ولایت" كلمەسیگه یتمەیدور. "توركستان" كلمەسینیڭ "شیڭجاڭ ولایتی" سوزبینیڭ یرینی توتالماسلیقی حقیده منچه جیق سوزلەمەك كیرەك ایمەسدور. آوروپا و امریكا عالملاری "تایوان" نی "فورموزا" آتاماقدادورلەر. بیز بوگنا باقیب تایوان‌نی فورموزاغا ینگوشله‌یلی مو؟ امریقا و آوروپا عالملاری دیگەن" توركستان" شیڭجاڭ ولایتینیڭ حدودیغا توغری كلمەیدور. ساویت اورتاآسیاسیدن خەزەر تڭیزیغا قدر بولغان یر لەرنی ایچیگه آلماقدا و شیڭجاڭ تیانشان نیڭ شمالیداكی قسملەرینی تاشیدا توتماقدادور. بیزگه آیاغ قاپی اوچون آیاغیمزنی كسمك نیمه لازم؟

يه نه بحث ايته يلي كه توركستانليقلار توركدور

محمدامين بوغرانيكٔ لی‌دوكٔ فاكٔ غاجوابی

جوكٔ ياكٔ رباو غزته‌سي بو مقاله‌نيكٔ جيق يرله‌رينی باسمياغان بولسيمو "آلتای مجموعه‌سي"نيكٔ توركچه و چينچه نوسخيليريده تولوق باسيلدی. توبنديكی تيكيست "آلتای" ژورناللنيكٔ ١١- سانسدين(١٩٤٥-ييلی٢- ئای) دين كوچورولوب اليندی.

منكٔ "توركستاليقلار توركدور" آتليق مقاله‌مگه قارشی لی دوكٔ فاكٔ افندی "يه‌نه بحث ايتايلی، توركستاليقلارنی تورك ديمك لايق ايمه‌سدور" باشليق آستيدا بر نرسه‌له‌ر يازيب او مقاله‌مگه جواب برمه‌ك ايسته‌مه‌كده‌دور. اما لی افندی علمی قيمتی يوق سوزله‌ر بيله‌ن مشغول بولغاننيكٔ اوستيگه تولا يرله‌رده موضوعدن چيقب كتمكده دور. و أكٔ سوكٔيدا اوزی تيگينی بيلمه‌گه‌ن سياستكه اوتوب اوستالق كورسه‌تمه‌ك ايسته‌يدور. بو اوچون بو سوزله‌رنيكٔ علم و سياست آدمله‌رينيكٔ آلديدا جواب برگوده‌ك درجه‌ده قيمتی يوق ايدی. لاكن عمومنيكٔ فكريگه شبهه پيدا قيلادورغان يرله‌ری بولغان اوچون يالغوز شونداق نقطه‌له‌ريغه گينه جواب برمه‌ك ايسته‌يمن. اوّل لی افندی‌نيكٔ سوزينيكٔ سوكٔيده‌كی سياسی جمله‌سيگه جواب برگه‌نيمدين كيين علمی مسئله‌رغه قايتماقيچيدورمن.

لی افندی بيزنی چكوسلواكيانيكٔ فلاكتيگه سبب بولغان هه‌نلاين‌غا اوخشاتيدور. موندن أكٔلانغانغا كوره لی افندی بيزنی حكومتيميزگه خائين و باشقا بير دشمن نيكٔ خذمتچيسی ديب تهمت(توهمت) قيليبدور. لی افندی! آغزيكٔيزغا باقيكٔ، مونداق سوزله‌رنيكٔ عُهده‌سيدن چيقماق اوكٔای

ایمەسدور. بیز حکومتیمیزنی یورت و ملتیمیزنی یاخشی کورگەندەك یاخشی کورەمیز. تورکستاننیڭ دائیمی تنجلیقینی و ترقیسینی تأمین أتمەك اوچون حکومتکە یاردم أتمەك نیتی بیلەن اوز اختیاریمز بیلەن مرکزگە کلدوق. و بو ایش اوچون حکومت بیلەن بیللە چالیشماقغا تیارلقیمیزنی حکومت کاتتالەریغا بیلدورردوق. اولار بیزنی التفاتلار بیلەن قبول أتدیلەر، و حکومتیمیزگە صمیمی بولغانلقیمیزنی تقدیر قیلدیلەر. بیز بو کونگەچە حکومتیمیزنیڭ آغیرلیقینی کوز آلدیمزدا توتوب یورەکلەریمیزدین قانلار آقسامو صبر قیلب نە غزتەدە ونە باشقا واسطە بیلەن اونیمیزنی چیقارمای حکومتنیڭ فرصت تاپماقیغا کوز توتماقدا ایدوق. بو قاتیم حکومتنیڭ اعلانیغا قاراب قانون آساسیغا لایحە بردوك. باشقالارنیڭ لایحەسیدەك نشر بولدی. بو لایحەمیز بیزچە تورکستاننیڭ دائیمی تنجیلیقی و چین بیلەن قالماقیمیز نیڭ یگانە چارەسیدور. چونکە تورکستان بولسا بك مهم بر حدود دور. و اهالیسی تاریخی بیر ملتدور. اولارنیڭ جغرافی اورنیغا و تاریخی شرفیگە لایق بیر حقوق بریلمەسە و جمهوریتنیڭ شعاریغا موافق بر سیاست و یول توتولماسا تورکستاندا دائیمی بیر تنجیلیق بولوش ممکن ایمەسدور. و تنجسیزلیق بیلەن تورروب چین بیلەن بیللە یاشاماقی بك خطرلیکدور.

بیز بو لایحەمیزدین کیین غزتەگە بر نەرسە یازماق نیتیدە ایمەس ایدوك. سیز حقیقتدین خبرسیز بولغانیڭیز اوچون بیر نەرسەلەر یازیب بیزنی سوزلەتتیڭیز. و برمونچە اوششاق سوزلەرگە سبب بولدیڭیز. تورکستان مسئلەسینی حل أتمەك چوڭ تجربە لیك و صلاحیتلیك کشیلەرنیڭ وضیفەسیدور. بو اوچون سیزنیڭ سیاسی سوزلەریڭیزگە بو قاتیم جواب برمەیمن. اگر یەنە یازساڭیز بو نازوك چاغدا منیڭ آغزیمنی آچقان بولاسیز، و مسئولیت سیزگە کیلور. سیزنیڭ بیزنی خائین دیب أتکەن توهمیتیڭیزگە قارشی جوابیم بو مقالە بیلەن بتمەیدور. توختاب تورروڭ!

لی افندی سوزینیڭ باشیدا دودلای بوکستون نیڭ سوزینی نقل ایتەدور. بوکستون بر آنتروپولوژی عالیمیدور. بونیڭ سوزی تورکچە سوزلەگەن انسانلار حقیدە هر قانداق بر قطعی سوز قیلماقدین قاچماقدین عبارتدور. و موندین اونیڭ تدقیقاتی یتەرلیك بولماغانلقیدین باشقا بر

نەرسە ئاڭلاشيلمايدور. توركلەر حقيدە بك ئاچوق و قطعى سوز قيلغان عالملارنى لى افنديغە تقديم ايتەمن:
١- J.Deniker بو كشى بيزنى توزساچليغ، توزبوروتلوغ، بوغداى رنگليك، اوترادن ايگيزراق بويلوغ، براكيسفال باشليغ تورك عرقى ديب قطعى سوزلەيدور.
٢- Roland B. Dixon بو سوزنى قوتلەيدور.
٣- Joyce نيڭ Physical Anthropology of Chinese Turkestan
("چين توركستاننيڭ طبيعى انسان تونوماق علمى") آتليق
مقالەسيدە ينە شونداق سوز باردور.
٤- ايسوەچليك عالم Karl gren تورك عرقينيڭ بك ئاچوق معلوم بولغانليقينى سوزلەيدور. بو قيسقا مقالەدە مونچە ليكى يتەر.
لى افندى مينڭ "توركستان يرليكلەرى تورك" ديب قطعى سوزلەگەنيمديىن شكايت قيلادور. قانداق قيلامن؟ قولومداكى قطعى دليللەر بونى تقاضا ئاتمكدەدور. بو دليللەرنى بر طرفكە قويوب لى افنديىنيڭ تدقيق ايتشيگە ساقلاب تورماق بك منطيقسيز بولماسمو؟
توركستاننيڭ تاش دورى و آندين بوروندين بريكى يرليگ خلقينيڭ بوگونكى يرليگلەر بيلەن بير عرق بولغانليقينى آتنوگرافى و آرخيولوژى عاليملارى تصديق ئاتميشلەردور.
لى افندى توركلەرنيڭ هونلەرنيڭ اولادى ايكەنلكينى ئامدى ئاڭلابدور. و مقالەسيدە تورك اويغورلارنيڭ تاريخچەسينى بيرمونچە خطالار بيلەن بيزگە اوقويدور. بو خطالارنيڭ همەسينى توزەتيب چيقيشقا وقتيم يوقدور. يالغوز توبندەكى ايكى خطانى توزتمك ايستەيمن:
١- توركلەرنيڭ اوزلەريگە "تورك" آتينى بريشينيڭ موندن آران ١٥٠٠ ييل بورون بولغانليقى. بو سوزنى بير چين تاريخ كتابيدا يازادور. بو سوزنى سوزلەگەنلەرنيڭ همەسى او كتابدين آلادور. لاكن ياخشى تدقيق ئاتكەن عاليملار تورك سوزينيڭ ميلادديىن بوروندين برى تعينليق بير عرقنيڭ آتى بولغانلقينى بك قوتلك دليللەر بيلەن آڭلاغانليقلاريدين كيين بو چين كتابيداكى سوزنيڭ علمى قيمتى قالمادى. بونيڭ تفصيلاتينى توبندە هردوت (هەرەدوتيس) و باشقالار حقيدەكى بياناتيمدا آڭلانادور.

٢ـ بير اصلدين بولغانليقيني لى افنديمو آڭلاغان تورك و اويغورلارنيڭ بيرى اورخون بويىدا و بيرى سلنگا بويىدا اولتورغان اوچون بير ملت بولا لماسليقى. لى افندى! خريطەگە قاراڭ بو ايكى دريانيڭ آراسيدا آران بير تاغ بولوب آراسى ١٠٠ يولدين آرتوق ايمەسدور. مونچە آز بير اوزاقليق هيچ قاچان ملت گە تأثير برالماس. و هم اگر بير دريابوييدا اولتوروش بيلەن باشقا دريا بوييدەكيلەردين باشقا ملت بولماق لازم كلسە يەنە خريطەگە قاراڭ، يالغوز سيچوەن ولايتيدە هر بيرى اورخون و سلنگادين چوڭ دريالار نيڭ سانى اوتوزدين آرتوقدور. سيچوەندە اوتوزدين آرتوق ملت بارمو؟

بيز شمالى موغوليستاندين توركستانغا بارغان كوك تورك و اويغورلارنيڭ اولادى ايمەسميز. چونكە هنوز موغوليستاندا كوك تورك دولتى بار چاغدا توركستانغا بورون كلگەن كوك توركلەرنيڭ يوق بولوب كەتكەنلكينى اورخون آبدەلەريدە يازيبدور. اويغورلار بولسا توركستان نيڭ شرق قسميدە يرلەشيب بر مدت قوّتليك قالغان بولسامو او چاغلاردا توركستاندا يىڭى قورولغان قاراخان دولتى اويغورلارنى اوُروب ضعيف بر حالغا كلتورروب اوزيگە تابع بر خانليق قيلب قويغان ايدى. او چاغدين برى اويغورلار آران تورپان و اوررومچى اولكەلەريدە كيچك بير بگليك حاليدا ياشار ايديلەر. چاغاتاى دولتى دوريدە اويغورلار عصيان أتكەن اوچون خضرخان اولارنى يوقاتدى. و قالغانلارى يرليك اهاليغا آرالاشيب كتدى. مانا بو نيڭ بيلەن توركستاندا اويغور قالماغان ايدى. بو اوچون بيزنى اويغور آتاماق خطادور. بوڭا اولقى مقالەمدە اشارت أتكەن ايدم. لى افندى آڭلامابدور، بيز بولساق توركستاننيڭ يرليگ خلقينيڭ (Autochtone) اولادى دورميز. اولار بولسا علم دنياسيدا تورك ديب آتالور.

هردوت ميلاددين تورت عصر بورون اورتا آسيانى سياحت قيلب اويردە كورگەن بير عرقنيڭ آتينى كتابيدا يازمش ايدى. بونى بعضيلەر ينگوش قيلب "يورك" YURK شكليدە يازار ايديلەر، لاكن يونان عاليملاريدين پومپونيئوس Pomponius Mela تولا تدقيقدن كيين بو كلمەنى "تورك" TURK ديب اوقودى. و سوڭقى علم بونى توغرى

كوردى. بو سوزنى Abaminy "اولوغ انسان بيليكى قاموسى" آتليق كتابيدا يازغاندين كيين ده‌يدوركه: "توركله‌ر توركستاننيڭ أڭ اسكى و معتبر بر عرقيدور." لى افندى بو كتابنى كورمه‌گه‌ن بولسا كيره‌ك.

پلين نيڭ كيم بولغانيلقى معلومدور. اونيڭ سوزينى تورك تاريخ تدقيق جمعيتينيڭ "عمومى تاريخ" كتابيدين آلديم، و او كتابغه ايشه‌نه‌من.

بولاردين باشقا ميلاديڭ نيڭ باش عصرله‌ريده ياشاغان Attaliati آتليق بيزانس تاريخچسينيڭ كتابينيڭ ١٥٦نجى ياپراقيدا " ايسكيتله‌ر بيله‌ن توركله‌ر بير عرقدين‌دور" ديمشدور.

ايران مقدس كتابينيڭ بيرينجى جلدينيڭ برنچه يرله‌ريده ميلاد دين بيرميڭ ييل بورون پاشاغان افراسياب‌نى تورك خانى ديب يازادور. يه‌نه ميلاددين بيرميڭ ييل بورون يازيلغان آويستا آتليق كتابنيڭ باشيداكى "زه أستور" آتليق پارچه‌سيده توركدين بحث ايته‌دور.

هندستان‌نيڭ ميلاددن بورون يازيلغان "پينكارد" آتليق ٢٠ جلدليق كتابينيڭ بيرنجى جلدينيڭ برمونچه يرله‌ريده تورك خانى افراسياب‌دين بحث ايته‌دور. بو سوزله‌رنى مجار عاليملاريدين زايتى فرانچ‌نيڭ ١٩٢٢ـ يلى ٧ـ تموز تاريخيده انقره‌ده برگه‌ن كونفرانسيدن آلديم.

لى افندى! بو سيزنيڭ ديگه‌نيڭيزده‌ك مغوليستانداكى توركله‌رنيڭ توركستان‌غا كيلشينى بيرميڭ ييل بورون بيلماس ايديله‌ر. لاكن اولارنيڭ كوزله‌رينيڭ آلديدا چوڭ دولتكه ايگه بير تورك ملتينيڭ بارلقينى كورور ايديله‌ر، سيزنيڭ بيلمه‌سلكيڭيز بيله‌ن بوينڭ تاريخدا بولماسلقيى لازم كلمه‌س.

چيننيڭ أسكى تاريخلاريدا "تيك" آتيلق بر ملتدين بحث ايته‌دور. بولارنى محقق تورك ديه‌لايمز. چونكه چين‌ده "تورك" آتى هميشه بوزولوب يازيلادور. مثلاً كوك توركله‌رنى "توچيو" و حاضرقى توركيه توركله‌رينى "تورچى" يازادور. "تيك" كلمه‌سيمو بو بوزمالارنيڭ بيرى بولماقى قوتليك احتمالدور. (Tuerchi) (Tucheu)

لى افندى توركستانداكى ١٤ ملت افسانه‌سينيڭ قوررولتاى بيله‌ن قرارلاشتوررولغانليقينى دعوا قيليب بونى قبول ايته‌دور. لى افندى اولقى مقاله‌سينيڭ باشيدا ملت اسمينيڭ حكومت و باشقا سياسى واسطه‌له‌ر بيله‌ن

Altun04

قرارلاشتورولماسلقینی و فقط علم دائره‌سیگه مخصوص بر مسئله بولغانلیقینی بك حقلیق بر شکلده سوزله‌گه‌ن ایدی. لی افندی مونچه‌لیك آز بر مدت ایچیده مسله‌گیدن کیچبدورمو؟

لی افندی "تورك ملتی بولماقینی تکلیف أتکه‌ن کشی یوقدور، و بلکه بونی رد قیلغانلار باردور" دیب بیر ادعا سوزله‌یدور.

اوزوندن بری همه اهالی اوزله‌رینی تورك ملتی در ایدیله‌ر. لاکن کیینچه "تورك" و "توركستان" آتینی آغزیغا آلغانلاردین میگله‌رچه‌سی هر تورلیك تهمتله‌ر بیله‌ن اولوم و قاماق جزاسیغا اوچراغاندین کیین بو سوزنی آران یوره‌کله‌ریده ساقلاب آغیزلاریدین وقتینچه چیقارمای جانلارینی ساقلاماقتا مجبور بولدیله‌ر. مونداق ایزیش و ظلم آستیدا سوزله‌گه‌ن سوزله‌ر علمی و سیاسی تدقیقلار اوچون حجت بولا آلورمو؟

لی افندی مرکزدین توركستان‌غا تورکچه اعلانلار ایبه‌ریلیب توركستانلیقلارنیڭ اوقویالماغانلیقلارینی ادعا ایته‌دور. بو ادعا توغرا بولغان تقدیرده مرکز اداره‌له‌ریده یاخشی تورکچه بیلگه‌ن کشی یوقدور. بارمو بولسون، تورکیه بیله‌ن بیزنیڭ تیلیمیز بیر بولوب، لهجه فرقی باردور. بو اوچون بعضی یرله‌رینی اڭلا یالماسا احتمالی باردور. موندین تیل باشقالیقی چیقمایدور. مثلاً: سیز الفبالیق بیر خط بیله‌ن خونه‌نچه بر نه‌رسه یازیب او الفبانی بیلگه‌ن اما خونه‌نچه بیلمه‌گه‌ن بر سیچوه‌نلیککه برسه‌ڭیز هیچ اڭلیالماسلقینی بیله‌من. لاکن خونه‌نچه و سیچوه‌نچه هر ایکی لهجه‌نی یوزده یوز چین‌چه دیمه‌ککه مجبوردورسیز.

زوڭلی سان‌مین جویی ملی مسله‌کینیڭ بیرنجی درسیده بیزنی تورك دیب آتایدور. زوڭلی بولسا کاتتا عالم و سیاسی بر کشی ایدی. او تدقیقله‌ر نتیجه‌سیده بو تاریخی آتیمیزدین باشقا توغری بر آتنی تاپالماغانلیقی اوچون بو آتنی ایشله‌تمه‌ککه مجبور بولمیشدور.

لی افندی اویغور آبده‌له‌رینیڭ نیمه بولغانلیقینی مندین سورایدور. قولومدا قرق اوچ پارچه تورکچه آبده له‌رینیڭ و کتابه‌لارینیڭ پوتوغراف نسخه‌سنی و ترجمه‌له‌رینی ایچیگه آلغان ایکی جلدلیق بر کتاب باردور. موندین بردانه‌سی اویغور کتابه‌له‌ری بولوب اوچی قارا بالغاسون آبده‌له‌ری، بیری دوڭخواڭ "میڭ اوی"دین Aurel Stain تاپقان ۱۰٤ صحیفه‌لیك بیر کتاب، باشقالاری تورپان و میره‌نده تاپیلغان اثرله‌ردورکه بولارنیڭ

همه‌سی تورك الفباسی و تیلی بیله‌ن یازیلمیشدور. اویغورلارنیڭ اسکی چاغلاردا تورکچه‌دین باشقا تیلی و خطی بارلیغینی بیلگه‌ن کشی یوقدور.

لی افندینڭ قزاق مسئله‌سیده بریتانیه آنسیکلوپیدیسینی کوروب بوروننقیدین بر آز ترقی أتکه‌نینی کوردوم. آفرین. تدقیقیڭیزغه دوام اتیڭ. بریتانیه آنسیکلوپیدیسی برآز اسکیدور. یته‌رلیك ایمه‌سدور. جیق ییڭی اثرله‌ر باردور. اولاردا بك آچوق معلومات تاپارسیز.

قیرغیز و تارانچیلارنیڭ تورك عرقیده داخل ایکه‌نلیکیده هیچ شبهه یوقدور. علم بونی اثبات أتمیشدور. بونی بوروننقی مقاله‌مده‌مو یازغان ایدیم.

اوزبکله‌ر حقیده اولقی مقاله‌مده ایضاحات برگه‌ن ایدیم. بوڭا قارشی لی افندینیڭ یازغان سوزله‌ری بك معناسزدور. چینگیزخان‌نیڭ نبیره‌سی بولغان اوزبك‌خان و اوزبك آتینیڭ آندین کلگه‌نلیکیگه متعلق هر معلومات مرجانی عبدالغفار افندی و مراد افندینیڭ تاریخلاریدا یته‌رلیك درجه‌ده باردور. اوزبکله‌ر یوچی‌له‌رنیڭ اولادی بولغان تقدیرده اولارنیڭ تورك بولالماسلقینی لی افندی نیڭ ادعا أتمه‌کی یوچیله‌رنیڭ کوك‌تورکله‌ردین ٤ عصر بورون یاشاغانلقینی بیلگه‌نلیکیدین بولسا کیره‌ك. لاکن یوچیلارنیڭ خانلاری بولغان کانیشکا، کوشکا، و یوشکالار حقیده اوز زمانلاریدا یازیلغان تاریخ وثیقه‌لرینی مشهور آوروِل شتاین کشمیردن تاپیب نشر اتتی. بو وثیقه‌له‌ر اولارنی تورك خانلاری دیب یازادور.

تاتارلار حقیده یازغان سوزله‌ریمنی لی افندی یاخشی اوقومابدور. من تاتارلارنی بوگونکی بولغاریالیق دیمه‌دیم. بوگونکی بولغاریا دانیوب دریاسینیڭ جنوبیده‌دور. تاتارلارنیڭ بابالاری بولغان بولغارتورکله‌رینیڭ پایتختی شهری بولسا وولغادریاسینیڭ بوییدا ایدی. لی افندی خریطه‌گه بیر قاراسا مسئله‌نی حل ایته‌لایدور. بولغارتورکله‌رینیڭ دولتینیڭ ٨ نجی عصردن ١٢ نجی عصرگه‌چه دوام اتکه‌نلیکی عمومی تاریخ کتابلاریدا مفصل باردور. تاتارلارنیڭ رڭله‌رینیڭ محیط و هوا تأثیریدین تیگیشکه‌نلکینی لی افندی اتنوغراف عالملارینیڭ تدقیقینیڭ نتیجه‌سی ایمه‌س ده‌یدور.

من بونی لی افندیگه کورسوته‌ی. کامبریج دارلفنونینیڭ اتنوگرافی پروفیسوری هه‌دون محیط و هوا تأثیری بیله‌ن ره‌ڭ تیگیشمه‌ك قناعتینی اعلان أتمه‌کده دور. لی افندی "تاجیك کلمه‌سینیڭ فارسچه بولغانلقینی

بەی شوی افندیدین آلدیم" دەیدور. بەی شوی افندی اسکی تورکلەر نیڭ ایرانلیقلارنی تاجیك دیگەنلەرینی آرالاشتورروب قویوبدور. "تاجیك" و "تازی" کلمەلەری بر آز اوخشاساموایکی سینی بیر دیمەك ممکن ایمەسدور.

لی افندینڭ بو سوزیدە ایکی خطا باردور: (١) یازیغ نیڭ آتی "تولی" ایمەس "توخاری" دور، (٢) او یازیغ واخانلیغلر نیڭ تیلیغە یاقین ایماس، میلادنیڭ ٥ نجی عصریغەچە توخاریستان (بوگونکی شمالی افغانستان) دا یاشاغان توخار ملتی نیڭ تیلیغە یاقین بولغان اوچون بو خطنی توخاری دیبلمکدەدور. توخار ملتی بولسە ٥ نجی عصرنیڭ اوترالریدە آق هونلر (یەفتەللەر) نیڭ قولیدا یوق بولغان ایدیلر، حاضرقی واخانلیغلر بولسە میلادنیڭ ١٤ نجی عصریدە تورکستاندین واخانغە کوچوب بارغان ایدیلر، بو ایکی تاریخغە دقت اتمکیمیز لازمدور.

لی افندی منی بیطرفلیککە دعوت ایتادور. لی افندی! علم بیطرفدور، عادل بیر میزاندور. انیڭ قراری باردور و آندین چیقماق طرفگیرلیکدور. چینلیغلر تورکستان یرلیکلرینی بوگونغەچە "چنتو"، "خویزو"، "خویجاتو" دیب آتاماقدادورلر، بو آتلرنیڭ نهایت طرفگیرانە و منطقسیز بولغانلیقیغە اقرار اتمکیگیز لازمدور.

لی افندی اوروپچیدە زور بیلان توپلاغان بیر قورولتایدە بولرنی یتە ملت دیب آیریغانلیقلرینی سوزلایدور. بو اگرچە تولا طرفگیرانە و غیرعلمی بیر ایش بولسەمو بیز موندین خوشدورمیز، چونکە بو آتلرنیڭ همەسی تورك اوروغلری نیڭ آتلریدور. بوروننقی اتلرغە قراغاندا بو آتلر تاریخی و حقیقی آتیمیزغە جیق یاقیندور. بو یتە آت بیلەن آتاماقنیڭ معناسی تورك دیمەکدور، تاریخ و علم بونی اثبات اتمەکدەدور. تاریخدین بو کونگەچە بوتون دنیا بیزنی آتاغان آتیمیزنی قبول ایتیڭ دیدوك. اوترادا سیزدەك کشیلرنیڭ سیاسی طرفگیرلکیدین باشقا بیر نرسە یوقدور.

لی افندی! سیز بیلیڭ کە: بیزنی تورك دیمەك بیلەن چیندین آیریلیب کتمەك لازم کلمەیدور. دنیاداکی محکوم ملتلەرنیڭ همەسی اوز آتلاری بیلەن آتالماقدا، و موندین هیچ بیر زیان کوررولگەن یوقدور. سیز مونچەلیك بیر ایشدین قورقساگیز تولا قورقونجاق آدم ایکەن سیز.

لی افندی توركستاندیكی ختای، تونگان، مونغول، اورروس، شیبه، سولون و مانجور آزلیقلار حقیده قایغورروبدور. بو بك اوررونسیز دور و آغیزغا آلماقیگه مو كیرەك یوقدور، چونكه اولر نیڭ ملت آتلرینی هر كیشی تونویدور. توركستانغه تاشقاریدین كلیب یرلەشكەن ییگی یورتداشلاریمیز دور. اولار نیڭ حقوقی هر قاچان سانلریغا كوره رعایه قیلینادور. بیزنیڭ سوزیمیز توركستان نیڭ نفوسی نیڭ یوزده توقساندین آرتوقینی تشكشل قیلغان توركلەر حقیده دور. لی افندی بویرده موضوعدین چیقیب كتیبدور.

لی افندی توركستان مسئلەسینی تدقیق اتمكی اوچون مندین آوروپا عالم لارینیڭ اسم لیستەسینی برمیكیمنی التماس قیلادور. لی افندی! تدقیق اسم لیستەسی بیلەن بولمایدور، عالملارنیڭ ییللەرچه و بلكه عصرلەرچه داوام اتكەن چالیشماقی و ایش بیرلیكی بیلەن بولادور. اگر سیزگه اسم لیستەسی لازم بولسا شو ایكی مقالەمدین یتەرلیك لیسته چیقاریب آلالایسیز.

لی افندی سوزلەریده "من توركستان و توركستانلیقلارنی یاخشی كورەمن" دیب تكرار اتەدور. لی افندی! الحمدلله الحمدلله! یاخشی كورمەسیڭیز نیمەقیلور ایدیڭیز؟

لی افندی سوزلەریده واحدقیاسی سوزینی تكرار قیلادور، و مختاریتنی ینه رد ایتەدور. حالبوكی من بیرینچی مقالەمده بو حقده آندین سورآغان تورت سوالیمغا جواب بیرەلمەیدور. بو اوچون آنیڭ بو سوزلەرینی اعتبارغا لایق كورمەیمن.

لی افندی سوزینیڭ سوڭیدا "توركستان" كلمەسی حقیده "آوروپا و امریكا عالملاری بیزنیڭ "تایوان" دیگەن بیریمیزنی "فورموزا" دیدورلەر. بیز اصلی آتی بولغان "تایوان"نی تاشلاب "فورموزا"غا یەڭگوشلەیلیمو؟" دەیدور.

لی افندی! "توركستان" دیگەن یالغوز آوروپا و امریكا عالملاری ایمەس. اوز توركستانیمیزدین بیر نچه عالملارنی سیزگه كورسەتەی:

١- كاشغرلیك محمود ١٠٧٠ میلادیده (موندین ٨٨٥ ییل بورون) یازغان

چوڭ اوچ جلدلیق "تورك لغتی قاموسی" (تورکی تىللار دیوانی) آتلیغ کتابیدا همیشه تورکستاندین بحث ایتەدور. بیرینجی جلدینیڭ ٢٨- صحیفەسیدە اوچاغنیڭ اصولیدا مکمل بیر تورکستان خریطەسی مو بار.

٢- چاغاتای دولتی دوریدە آلتی شهر بگلیك خاندانیدین بولغان حیدرمیرزانیڭ یازغان "تاریخ رشیدی" آتلیغ تورکستان تاریخی "تورکستان" کللمەسی بیلەن توللاغلیغدور.

و ینه بولاردین باشقه تورکستانلیغلارنیڭ یوزلەرچه کتابلەریدا مو زمانیمیزغەچە "تورکستان" سوزی دوام اتەکدەدور. بیز مانا بو بابالاریمیزدین بری بوگونغەچە یورتیمیزنی "تورکستان" دیمیز.

بیزنیڭ بو تیلاگیمیز بولسا تایوانلیغلارنیڭ آتامیراث آتی بولغان "تایوان" بیلەن آتالاقنی تیلەگەنیگە بوسپوتون اوخشاش بیر تیلەگدور.

تورکستان اسکیدین بوگونغیچه لی افندیءنیڭ دیگەنیدین کەڭروراق یَیر یورتدور. شەرقدە ایچکیری چین و موغولیستان حدودلەری، شمالدا آلتای تاغللاری و جنوب سبیریا، غربدە اورال دریاسی و خزر (خەزەر) دڭیزی. جنوبدا هندوکوش، پامیر، قاراقوروم وقاراڭغوتاغلاریدین عبارت بولغان حدودنیڭ ایچینی اسکیدین بوگونغەچە "تورکستان" دیرلەر. طبیعی جغرافیاچیلەر بو تورکستاننی ایکیگە آیرورلەر: "عربی تورکستان و شرقی تورکستان". شرقی تورکستان بیزنیڭ یورتیمیزنیڭ بوگونکی حدودلارینیڭ ایچیگە دیبلەدور. بیطرف خریطەگە قاراساڭیز Eastern Turkestan دیب کورسەتیلگەنینی کورەسیز. سیاسی جغرافیاچیلەر تورکستاننی اوچگە آیرورلەر (روسی تورکستان، افغانی تورکستان، چینی تورکستان). بیزنیڭ یورتیمیزنی "شرقی تورکستان" و یا "چینی تورکستان" دیبلسە، هم علم وهم سیاستگە اویغون بولادور. مانا ایستەگەنیمیز بودور.

"ستان" کلمەسی پوتون اسلام یورتلاریدا عمومیت شکلدە قبول قیلینیب اشلەتیلگەن مشترك بیر کلمە دور.

Altun Oq

من اصل موضوعیمیز غه لی افندی‌نیڭ دقتینی جلب اتمك و لی افندی‌نی لای سودا بالیق آولاتماسلیق اوچون موضوعیمیزنی اسله‌تمه‌ك ایسته‌یمن:

۱- بیزنیڭ موضوعیمیز علمی دور، سیاسی ایمه‌دور.

۲- بیزنیڭ موضوعیمیز "تورکستانلیغلرتورکمو ایماسمو؟" دور، "تورکستانلیغلرنی تورك دیمك لازم مو ایماسمو؟" ایماسدور.

۳- بیزنیڭ موضوعیمیز "تورکستان نیڭ اسکی آتی تورکستان مو ایماسمو؟"دور، "تورکستان دیمك لازم مو ایماسمو؟" ایماسدور.

من الڭ صوڭدا لی‌افندیگه شونی ئسله‌تمه‌ك ایستایمن که:

۱- تورك ملتی بیر ملتدور، او بیر آول یا بیر آیماق ایماسدور.

۲- تورکستان نیڭ یرلیك خلقی تورکدور.

م.ا.بوغرا

چوڭکیڭ، شبات ۱۹٤٥

Kalem Küreşi

Mehmet Emin Buğra'nın eserleri dizisinden *Şarki Türkistan Tarihi* (667 sayfa), *Kutluk Türkan* (Operet) ve *Vatan Kayğusi* (şiirinden seçmeler) adlı kitaplarını, daha önceki anma günleri vesilesiyle yayınlamış bulunuyoruz. Elinzdeki kitapçık, merhumun aramızdan ayrılışının 25.yıldönömü münasebetiyle düzenlenen anma töreninde sunulmak üzere yayınlanmaktadır.

Mehmet Emin Buğra ve arkadaşları, 1944'te Çin Anayasası Tadil Tasarısı'nda Doğu Türkistan ile ilgili önemli bazı hususlara da yer verilmesini resmen istemişlerdi. Örneğin; Doğu Türkistan halkının *Türk* olduğu ve ülkenin resmi adının da *Türkistan* olduğu keyfiyetinin Çin Anayasasında tescil edilmesi isteniyordu. Çin siyasi çevrelerinde ve basınında geniş yankı uyandıran bu girişim, Çin'in iki büyük gazatesinde Mehmet Emin Buğra ile Çin Merkez Üniversitesi Tarih Profesörü Li Dung Fang arsında bir polemiğe yol açmıştır.

Buğra ile Li arasında geçen bu münazereye ait materyal, *Altay* yayıncılık kurumu tarafından derlenerek *Kalem Küreşi* adıyla 1948'de Ürümçi'de ayınlandı. Elinizdeki bu kitapçık, *Kalem Küreşi*'nin 2. baskısıdır. M.E. Buğra'ya ait olan yazılar, orijinal metinlerdir. Li Dung Fang'a ait olanlar ise zamanında *ALTAY* (Çunking) Dergisinde yayınlanlan tercümesidir.

Bilimsel bir tartışma çerçevesi içersinde sürdürülen bu diyaloğun ana temasını, Doğu Türkistan halkının Türk ve ülke adının Türkistan olup olmadığı, teşkil etmiştir.

Fatma Bugra, Haziran 1990 69

AltunOq

Baskı: Ofset Repromat Ltd. Şti. 229 31 24 - 25 Ankara